

τὸ δὲ εἰς τὸ νόημα, ὅπερ παρουσιάζουν οἱ ἐκάστοτε τύποι τῶν ἐποχῶν καὶ τὸ ὅποσον ἀντικατοπτρίζει τὰ κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἰσχύσαντα πνευματικὰ στοιχεῖα τῆς δόξης, δυνάμεθα νὰ ἐξυπηρετώμεθα εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος. Τὴν κατανόησιν ὅμως ταύτην μόνον κατόπιν μακρᾶς ἀναστροφῆς τῆς ψυχῆς μετὰ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν καὶ διὰ τοῦτο ἀποτελεῖ αὕτη τεκμήριον οἰκειώσεως μετὰ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος.

Τὸ τρίτον συνεπῶς συμπέρασμα, ὅπερ συνάγομεν, εἶναι ὅτι διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος εἶναι ἀπαραίτητος ἡ οἰκειώσις τοῦ ἱστορικοῦ μετὰ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου. Αὕτη δὲ διαδηλοῦται τὸ μὲν διὰ τῆς ὀρθῆς καταξιώσεως τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος, ἣτις προκαλεῖται ἐκ τῆς πλουτισούσης τὴν ἱστορικὴν συνείδησιν ἱστορικῆς πραγματικότητος, τὸ δὲ διὰ τῆς καθαρᾶς βιώσεως τοῦ ἱστορικοῦ, καθ' ἣν ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον συνεργαζόμενα ἀποδίδουν τὴν γνησιότητα τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ, ἔτι δὲ γονιμώτερον δὲ διὰ τῆς κατανοήσεως.

Συνοψίζοντες ἤδη τὰ ἐκ τῆς ἰδιοτυπίας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ τῶν ἀπαιτήσεων αὐτῶν συναχθέντα συμπεράσματα εὐρίσκομεν τὰ ἑξῆς :

a) Ὅτι κατὰ τὴν γνῶσιν τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι συμμετέχει ὁ ψυχικὸς κόσμος τοῦ ὑποκειμένου.

b) Ὅτι τὸ ὑποκείμενον τοῦτο πρέπει κατὰ ταύτην νὰ κινῆται φιλοσοφικῶς καὶ ὀρθολογικῶς.

c) Ὅτι πρέπει τοῦτο νὰ ἀσκήσῃ γονίμως τὴν γνωστικὴν ἐνεργειάν του ἥτοι νὰ δίδῃ ὀρθὴν καταξίωσιν εἰς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ νὰ ἔχῃ τὴν καθαρὰν βίωσιν αὐτῶν, ἐξ ὧν μαρτυρεῖται ὅτι ἔχει οἰκειώσιν μετὰ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου.

Πέραν ὅμως τῶν ὡς ἄνω ἐφοδίων τῆς ψυχῆς τοῦ ἐρευνητοῦ ἀπαιτοῦνται καὶ ὠρισμένοι τρόποι ἐνεργείας.

Πρὸς τὴν ἐξέτασιν τούτων ἤδη προχωροῦμεν.

Γ'. ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΛΛΗΛΟΥ ΜΕΘΟΔΟΥ

Τὰ ὡς ἄνω συμπεράσματα καταδεικνύουν τὴν ἐσωτερικὴν προπαρασκευὴν τοῦ ἐρευνητοῦ. Πρέπει δηλαδὴ οὗτος, διὰ νὰ ἔχῃ ὠριμότητα ψυχῆς πρὸς ἔρευναν τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, νὰ διέπεται ὑπὸ καταλλήλου ψυχικοῦ κόσμου, νὰ κινῆται φιλοσοφικῶς καὶ ὀρθολογικῶς καὶ νὰ καλλιεργῇ γνωστικὴν προσπάθειαν ἐνηρμοτισμένην πρὸς τὰ περιεχόμενα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Ἢδη ὅμως προβάλλεται τὸ ἐρώτημα: Πῶς πρέπει ὁ ἱστορικὸς νὰ ἐνεργήσῃ διὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ τὰ ἀναφαινόμενα προσκόμματα καὶ γενικῶς διὰ νὰ ἀσκήσῃ δεόντως τὰς ἐρευνητικὰς του ἱκανότητας;

Ἐνταῦθα θὰ ἀσχοληθῶμεν περὶ τὴν ἀποσαφήνισιν τούτου. Ὑπάρχουν βεβαίως περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας εὐνοεῖται ὁ ἔρευνητής. Αὗται εἶναι αἱ ἑξῆς :

α) Ὅσον ὁ ἔρμηνευτὴς ἔχει ἀμεσωτέραν σχέσιν πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ ἱστορικοῦ ὑλικοῦ, τόσοσ οὗτος ἔχει περισσοτέραν εὐχέρειαν νὰ κατανοήσῃ τοῦτο.

β) Ὅσον ὁ πολιτισμὸς τοῦ ὑπὸ ἔρευναν παρελθόντος ἔχει μεγαλυτέραν προσέγγισιν πρὸς τὸν πολιτισμὸν τοῦ περιβάλλοντος τοῦ ἔρευνητοῦ, τόσοσ οὗτος περισσότερον εὐνοεῖται εἰς τὴν ἔρευνάν του.

Πέραν ὁμῶς τούτων ὑπάρχουν καὶ ἀντίθετοι περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας δυσχεραίνεται ἡ ἔρευνητικὴ προσπάθεια. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἐξετάζει ὁ ἔρευνητής πῶς πρέπει νὰ ἐργασθῇ καὶ κατὰ ποῖον τρόπον πρέπει νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν κατάλληλον μέθοδον διὰ νὰ ἀποβῇ ἡ προσπάθειά του ἀποτελεσματικὴ.

Κυρίως αἱ *δυσχέρειαι*, αἵτινες ἀναφαίνονται ⁽¹⁾, εἶναι αἱ ἑξῆς :

Πρῶτον. Δεδομένου ὅτι τὸ ἱστορικὸν ὑλικὸν εἶναι δημιούργημα οὐχὲν ἑνὸς ἀτόμου ἀλλὰ μιᾶς κοινωνίας, πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ γνώσις καὶ ἀκόμη περισσότερον ἡ κατανόησις τούτου ὑπὸ ἑνὸς ἀτόμου ;

Δεύτερον. Δεδομένου ὅτι τὰ ἱστορικὰ γεγονότα δὲν τίθενται ἐνώπιον ἡμῶν ἀντικειμενικῶς, ὅποτε θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα αὐτῶν, ἀλλὰ πραγματοποιοῦνται εἰς χρόνον καὶ πολλάκις καὶ εἰς τόπον ἀπομεμακρυσμένον ἀφ' ἡμῶν, πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ ἔρευνα αὐτῶν ;

* Ἀμφότεραι αἱ *δυσχέρειαι* αὗται εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξουδετερωθῶσιν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι πρὸ τοῦ ἔρευνητοῦ τίθενται τὰ ἐκ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων διατηρούμενα *μνημεῖα*. Διότι ταῦτα, ἂν καὶ προέρχονται ἐκ τῆς ὁλόκλητης μιᾶς κοινωνίας καὶ ἐκ τοῦ ἀπομεμακρυσμένου παρελθόντος, εὐρίσκονται ἐν τούτοις ἐνώπιόν μας εἰς τὸ παρὸν καὶ δύναται συνεπῶς ἡ ψυχὴ νὰ ἐργασθῇ ἐπὶ τούτων γνωστικῶς.

* Ἀποσαφηνίζεται ἐν τούτοις τὸ ἑξῆς : Ὅτι κατὰ τὴν γνώσιν τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος δὲν τίθενται ὑπὸ ἔρευναν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τὰ μνημεῖα, ἀλλὰ περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον πλημμελῶς τὰ μνημεῖα ταῦτα συμβολίζουν. Ἀποτελοῦν ταῦτα δεῖγμα μιᾶς ζωῆς ἐχούσης πνευματικὸν περιεχόμενον καί, ὡς εἶναι φυσικόν, δὲν ἐπαρκοῦν διὰ τὴν γνώσιν τῆς ζωῆς ἐκείνης.

* **Ἔχουν ὁμῶς καὶ ταῦτα τὴν ἐκτίμησίν μας.** Διότι διὰ τούτων εἶναι δυνατὴ ἡ διείσδυσις ἐμμέσως πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Ἡ διείσδυσις αὕτη κατορθοῦται ὑπὸ τὴν ἰσχὺν τῶν ἑξῆς δύο προϋποθέσεων ⁽²⁾.

⁽¹⁾ Ed. Spranger: Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft 1905, II.

⁽²⁾ Wilhelm Bauer: Einführung in das Studium der Geschichte, 1928, σ. 77.

Πρώτον. "Ότι ὑπὸ πάντων τῶν ἀτόμων δημιουργεῖται ἔκφρασις τοῦ ψυχικοῦ βίου κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Θὰ πρέπει δηλαδὴ νὰ ἀποδεχθῶμεν ὅτι τὰ μνημεῖα ἐξωτερικεύουν εἰς ὄλους τοὺς αἰῶνας τὸν αὐτὸν πνευματικὸν κόσμον. Ἄν ἀποκαλυφθῇ ἡ περίπτωσις ἐκείνη, καὶ ἦν εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσχύη ἡ προϋπόθεσις αὕτη καὶ νὰ διαδηλοῦται διὰ τῶν μνημείων τούτων καὶ ἄλλοτε καὶ σήμερον καὶ πάντοτε ἡ αὕτη σκέψις, τότε δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι διὰ τῆς ψυχικῆς ἐπικοινωνίας ἡμῶν μετὰ τῶν μνημείων τούτων σκεπτομεθα καὶ ἡμεῖς ὡς ἐσκέφθησαν οἱ δημιουργοὶ τούτων. Ὅτε δέ, ὡς εἶναι φυσικόν, δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὰ μνημεῖα ταῦτα ὡς γέφυραν διὰ τὰ διεισδύσωμεν εἰς κόσμον, τὸν ὅποιον ταῦτα συμβολίζουν, καὶ νὰ παρακάμψωμεν τὴν πρώτην δυσχέρειαν κατανοοῦντες διὰ μέσου τούτων τὸν πνευματικὸν κόσμον μιᾶς κοινωνίας.

Δεύτερον. "Ότι πρέπει ὁ ἐρευνητὴς νὰ ἀποκτήσῃ τὴν δυνατότητα νὰ ἐνστερνίζεται τὸν κόσμον τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι χωρὶς νὰ δεσμεύεται ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐποχῆς του. Θὰ πρέπει δηλονότι νὰ ἀντιδιαστείλῃ ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ παρόντος τὸ πνεῦμα τοῦ παρελθόντος καὶ ἀδεσμεύτως ἀπὸ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ παρόντος νὰ γνωρίσῃ τὸν παρελθόν.

Αἱ προϋποθέσεις αὗται μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὰ ἑξῆς **αἰτήματα** :

α) "Ότι πρέπει νὰ εὑρωμεν τρόπον νὰ μετατεθῶμεν διὰ μέσου τῶν μνημείων, ὡς συμβόλων, εἰς ἐκείνην τὴν σκέψιν, ὑπὸ τῆς ὁποίας καὶ οἱ δημιουργοὶ τῶν μνημείων τούτων διείποντο. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὕτην πιερούσεται ἡ εὐχέρεια εἰσδύσεως εἰς τὴν σκέψιν τῆς ὁλότητος. Ἐὐ αἴτημα τοῦτο καλοῦμεν **ὑπερατομικόν**.

β) "Ότι πρέπει νὰ εὑρωμεν τρόπον ἀδέσμευτοι ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ παρόντος νὰ ἐπικοινωνοῦμεν μετὰ τοῦ περιεχομένου τοῦ παρελθόντος καὶ μάλιστα νὰ κατανοοῦμεν τοῦτο. Ἐὐ αἴτημα τοῦτο καλοῦμεν **ὑπερχρονικόν**.

"Ἄν τὰ αἰτήματα ταῦτα ἐκπληρωθῶσι, τότε θὰ δυνάμεθα νὰ κινήθωμεν κατὰ τὰ συμπεράσματα ἐκεῖνα, ἅτινα ἐκ τῆς ἰδιοτυπίας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων διὰ τὴν γνῶσιν αὐτῶν, ὡς ἀνωτέρω, συνηγάγομεν καὶ οὕτω νὰ ὀδηγηθῶμεν εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος.

Ἐξετάζομεν ἤδη τὰ αἰτήματα ταῦτα.

Αἴτημα ὑπερατομικόν.

Μετάθεσις τῆς ψυχῆς τοῦ ἐρευνητοῦ εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἀμεταβλήτου σκέψεως.

Πρέπει ἐνταῦθα νὰ ἐξετάσωμεν, ποῖα εἶναι ἡ σφαῖρα τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, τῆς ὁποίας τὸ περιεχόμενον ἀείποτε καὶ ἀμεταβλήτως διὰ τῶν σφαιζομένων μνημείων ἐκφράζεται.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐπηρεαζόμενοι ὑπὸ τῶν προβλημάτων τοῦ τόπου καὶ χρόνου διαφοροποιοῦν τὸν ψυχικὸν αὐτῶν κόσμον καὶ τὰς

σκέψεις των και εξ αίτιας τούτου αποδίδουν σημασίας εις τὰ διάφορα αντικείμενα μὴ συμπιπτούσας. Πολλὰ αντικείμενα, ἄλλοτε σοβαρὰν σημασίαν διὰ τὴν ζωὴν ἔχοντα, θεωροῦνται κατόπιν ἐπουσιώδη, διότι τὰ διαφέροντα τῆς ζωῆς ἐστράφησαν πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις, αἵτινες ἱκανοποιοῦν τὰς νέας ἀνάγκας τῆς ζωῆς. Ἡ δὲ μετάπτωσης αὕτη ἔχει ὡς συνέπειαν καὶ τὴν διαφοροποίησιν τῶν ἔργων τῶν ἀνθρώπων. Διότι κατὰ τὰ διαφέροντα αὐτῶν ρυθμίζεται καὶ ἡ ἐνέργειά των. Καὶ ἀναλαμβάνονται τότε ἔργα, ἅτινα ὑπὸ ἄλλας περιστάσεις οὐδεμιᾶς προσοχῆς θὰ ἐτύγχανον.

Δὲν ὑποπίπτουν ὅμως ὅλαι αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς εἰς τὴν φθορὰν τοῦ χρόνου. Ὑπάρχουν *περιστατικά*, ἅτινα κατὰ πάσας τὰς περιπτώσεις καὶ κατὰ πάντα χρόνον *ἐπιβάλλονται εἰς τὴν συνείδησιν* καὶ ἔχουν ἀμείωτον κύρος. Ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς :

α) Ὅσα ἑναρμονίζονται πρὸς τὴν *ἰδιοτυπίαν τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ*. Τὰ ἔργα ταῦτα δονοῦν τὴν ψυχὴν τῶν γενεῶν καὶ ἡ εὐαισθησία ἐκείνων διὰ ταῦτα παραμένει σταθερὰ καὶ ἀμετάβλητος, ἀνεπηρέαστος ἐξ οἰασδῆποτε ἄλλης ἀπαιτήσεως τῆς ζωῆς.

β) Ὅσα στηρίζει ἡ *λογικὴ λειτουργία* τῆς ψυχῆς. Τὰ λογικὰ περιεχόμενα δὲν διαφοροποιοῦν οἱ χρόνοι καὶ τὰ ἄτομα· εἰμὴ μόνον σημασιολογικῶς καὶ κατὰ τρόπον μὴ θίγοντα τὴν μορφήν αὐτῶν.

Ἄς ἐξετάσωμεν τὰ περιστατικά ταῦτα κεχωρισμένως.

Οὕτως ἀντιλήψεις, ἑναρμονιζόμεναι πρὸς τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ καὶ οὐδόπως συνδεόμεναι πρὸς τὰ παροδικὰ καὶ ἐφήμερα γεγονότα, ὀδηγοῦν εἰς ἔργα ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὰ διαφέροντα πάντων τῶν αἰώνων. Καὶ τὰ μνημεῖα συνεπῶς, ἐφ' ὅσον προέρχονται ἐκ δονήσεως ψυχῆς, ἑναρμονιζομένης πρὸς τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ, κρατοῦν τὰ διαφέροντα ὅλων τῶν αἰώνων. Ἐνδέχεται βεβαίως αἱ νεώτεραι ἐποχαὶ νὰ διαφοροποιῶσι σημασιολογικῶς τὸ νόημα αὐτῶν, ἀν ὅμως ἡ ψυχὴ ἀπελευθερωθῆ ἐκ τῶν χρονικῶν ἰδιαιτέρων ἐπιρροῶν, τότε εἶναι δυνατὸν ἡ σκέψις τοῦ ἐρευνητοῦ διὰ μέσου τῶν μνημείων νὰ ἐπικοινωνήσῃ μετὰ τῆς σκέψεως τοῦ δημιουργοῦ, δεδομένου ὅτι ἀμφότεραι αἱ σκέψεις λειτουργοῦν εἰς *σφαίρας ἀμειώτου κύρους*. Τὰς σφαίρας ταύτας χαρακτηρίζομεν ὡς *ἀξιολογικὰς*.

Τοιαύτας σφαίρας εὐρίσκομεν κυρίως εἰς τὴν *ἱστορίαν*, διότι τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, κατευθυνόμενον πρὸς ἰδεώδη κατατεύθυνσιν, δονεῖ διηγεκῶς τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων.

Καὶ ναὶ μὲν ὑπάρχουν καὶ μνημεῖα, ἅτινα δὲν ἐδημιούργησεν ἡ τὰ ἰδεώδη ἐπιζητοῦσα ψυχὴ ἀλλ' αἱ νοσηραὶ καταστάσεις αὐτῆς. Ἡ ἐπικοινωνία ὅμως τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ καθαροῦ ροῦ τῆς ἱστορίας ἐπιτρέπει τὴν διακρίσιν τοῦ ἀξιολόγου ἀπὸ τοῦ ἐκ νοσηρᾶς καταστάσεως προελθόντος.

Μόνον συνεπῶς ὅταν ὁ ἐρευνητὴς ἀνυψωθῆ ἀξιολογικῶς καὶ συλλάβῃ εἰς τὴν συνείδησίν του *τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς ἱστορίας τοῦ λαοῦ*, εἶναι εἰς

θέσιν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἀδιαφορήσῃ πρὸς τὰ ἐκ νοσηρᾶς καταστάσεως προερχόμενα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπικοινωνῶν μετὰ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος νὰ κατανοήσῃ τὸν διὰ τῶν μνημείων συμβολιζόμενον κόσμον.

Πέραν ὅμως τῆς σφαίρας τῶν ἰδεωδῶν ὑπάρχει καὶ ἡ μορφή τῆς λογικῆς ἐνεργείας, τῆς ὁποίας τὸ κῦρος ὁμοίως εἶναι ἀσάλευτον.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ κῦρος τῶν λογικῶν ἐνεργειῶν μένει ἀναμφισβήτητον. Διότι ἀκολουθοῦν αἱ ἐνέργειαι αὗται τὴν *λογικὴν νομοτέλειαν*, ἥτοι τὴν ἐνέργειαν τοῦ λόγου, ὅστις κατευθύνεται καὶ ποδηγετεῖται ὑπὸ τοῦ νοῦ. Ὁ νοῦς ἐνταῦθα καθοδηγῶν τὸν λόγον συγκρατεῖ τὴν ψυχὴν ἀπὸ διαστρεβλώσεων, καθιστᾷ αὐτὸν ἀλάθητον καὶ ἐγγυᾶται τὴν καθαρὰν ἐνέργειαν αὐτοῦ. Ὁρθῶς δὲ ὁ *Πλούταρχος* λέγει: «Δύο τὰ πάντων ἐστὶ κυριώτατα ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, νοῦς καὶ λόγος. Καὶ ὁ μὲν νοῦς ἀρχικός ἐστὶ τοῦ λόγου, ὁ δὲ λόγος ὑπηρετικός τοῦ νοῦ, τύχη μὲν ἀνάλυτος, συκοφαντία δὲ ἀναφαίρετος, νόσφω δὲ ἀδιάφθορος, γήρῳ δὲ ἀλύμαντος» (Πλουτ. Περὶ παιδων ἀγωγῆς 5 e). Οὕτως ἡ *λογικὴ ἐνέργεια, ὑπὸ τοῦ νοῦ ποδηγετουμένη, προσλαμβάνει χαρακτηριστὰ ὑπερατομικόν*, διότι κινεῖται κατὰ νόμους, οἵτινες ἰσχύουν κατὰ πᾶσαν ἐποχὴν καὶ εἰς πάντα χῶρον.

Ἄν λοιπὸν κινήθωμεν *ἀξιολογικῶς κατὰ τὴν ἰδιοτυπίαν τοῦ λαοῦ* καὶ *λογικῶς*, τότε ἐπιτυγχάνομεν τὴν λεγομένην *ὑπερβατικὴν συνειδησιν* ⁽¹⁾, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ ἀπελευθερουμένη τῶν ἐφημέρων καὶ προσκαιρῶν μεταφέρεται εἰς σφαίρας, αἵτινες κατὰ πάσας τὰς ἐποχὰς ἔχουν τὸ κῦρος τῶν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὰ μνημεῖα, ἐξ ὁμοίων περιπτώσεων προερχόμενα, γίνονται φορεῖς διὰ νὰ διεισδύωμεν δι' αὐτῶν πρὸς τὸν κόσμον τῶν δημιουργῶν τῶν.

Ἐπὶ τούτοις ἐνταῦθα καὶ ἄλλη δυσχέρεια. Εἶναι ἡ περίπτωσις τῆς *μειονεκτικῆς λειτουργίας τοῦ λόγου*. Διότι, ὡς εἶναι γνωστὸν, δὲν ἔχει πάντοτε ὁ λόγος τὴν αὐτὴν ἔντασιν. Ὁ φωτισμὸς ἐκ τούτου τῆς συνειδήσεως ποικίλλει, διὸ καὶ ἡ ἐκτίμησις τῶν διαφορῶν περιστατικῶν δὲν εἶναι πάντοτε ὁρθή.

Οὕτως ὑπῆρξεν ἐποχὴ, καθ' ἣν ὁ φωτισμὸς τοῦ λόγου καθ' ὁλοκληρίαν ἀπουσίαζεν. Ἀναφέρεται τοῦτο εἰς τὴν ἀτελή νοητικῶς κατάστασιν τῶν πρωτογόνων, τῶν ὁποίων ἡ νοοτροπία προσδιωρίζετο ὑπὸ αὐτοματισμοῦ καὶ τυπομορφίας συνηθειῶν, οἷα κατάστασις ἀκόμη καὶ σήμερον ἀπαντᾶται, ὅταν ἡ λογικὴ ἐνέργεια εἶναι περιορισμένη ⁽²⁾. Τὸ στάδιον ὅμως τοῦτο τῆς νοητικῆς καταστάσεως δὲν ἐνδιαφέρει ἡμᾶς, διότι διὰ τοὺς λαοὺς αὐτοὺς εἶναι ἀγνωστος ἡ Ἱστορία.

Εἰς ἀνωτέραν τινὰ βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ ἀναφαίνεται νοητικὴ κα-

⁽¹⁾ Georg Simmel: Hauptprobleme der Philosophie, 1950, σ. 33, 34.

⁽²⁾ Jean Przyluski: L' évolution humaine, Paris, 1942 σ. 3.

τάσταις, καθ' ἣν ἡ συνείδησις φωτίζεται περισσότερο. Κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν συνηθειῶν περιορίζεται καὶ ἡ ψυχὴ ἀποκτᾷ τὴν ἱκανότητα τῆς ἐπιλογῆς τοῦ καλυτέρου. Ἄλλ' οὔτε καὶ τὸ στάδιον τοῦτο ἐνδιαφέρει τὸν ἐρευνητὴν ἱστορικόν, τόσον διότι καὶ ἡ βαθμὶς αὕτη δὲν διαδηλώνει Ἱστορίαν, ὅσον καὶ διότι ἡ νόησις τῶν λαῶν αὐτῶν ἐκδηλοῦται εἰς ἔργα, ἅτινα δὲν ἀντικατοπτρίζουν ὑπερβατικὴν συνείδησιν.

Σήμερον ἄγομεν ἀσφαλῶς τὴν βαθμίδα ἐκείνην τοῦ πολιτισμοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ λόγος παρουσιάζει τὴν ἀνθησίαν του. Ἐὰν ἔργα καὶ τὰ μνημεῖα τῆς βαθμίδος ταύτης εἶναι ἔγκυρα, διότι προέρχονται ἐκ τῆς ἀνθήσεως ταύτης τοῦ λόγου. Ἀσφαλῶς οὐχὶ ὀλίγα ἄτομα ἔχουν καὶ σήμερον περιορισμένην τὴν ἀνθησίαν ταύτην. Τοῦτο ὅμως κρατεῖ ἀδιάφορον τὸν ἐρευνητὴν, διότι τὰ μνημεῖα δὲν εἶναι ἔργον τούτων ἀλλὰ τῶν λογικῶς ὠρίμων.

Διὰ τῆς λογικῆς καὶ ἀξιολογικῆς συνεπῶς κινήσεως τῆς ψυχῆς, τῆς ἐκ τοῦ λόγου καὶ τῶν ἰδεωδῶν ἀνακυπτούσης καὶ γενικῶς κατὰ τὴν ὑπερβατικὴν συνείδησιν ἀναφαινομένης, εἶναι δυνατὴ ἡ μεταθέσις τῆς ψυχῆς τοῦ ἐρευνητοῦ εἰς τὸν πνευματικὸν ἐκείνον κόσμον, οὗτινος ἔργον εἶναι τὸ σωζόμενον μνημεῖον. *Ἡ ἀνύψωσις ἄρα εἰς τὴν ὑπερβατικὴν συνείδησιν ὑπόσχεται τὴν διὰ μέσου τοῦ μνημεῖου εὐχερῆ διείσδυσιν τοῦ ἐρευνητοῦ πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς ψυχῆς τοῦ δημιουργοῦ.* Διότι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἔχομεν ταύτισιν συνειδητέσεων τῆς παρωχημένης καὶ τῆς συγχρόνου ἐποχῆς.

Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἱκανοποιεῖται τὸ *πρῶτον αἶτημα*, ὅπερ ἔγκειται εἰς τὴν δυνατότητα τῆς μεταθέσεως τοῦ ἐρευνητοῦ διὰ μέσου τῶν μνημείων, ὡς συμβόλων, εἰς τὴν σκέψιν ἐκείνην, ὑπὸ τῆς ὁποίας καὶ οἱ δημιουργοὶ τούτων διείποντο. Τότε δὲ διὰ μέσου τούτων ἔχει τὴν εὐχέρειαν ὁ ἱστορικὸς ἐρευνητὴς νὰ κατανοήσῃ τὴν σκέψιν τῆς κοινωνικῆς δόξης.

Πρέπει ὅμως νὰ παρακαμφθῇ καὶ ἡ δευτέρα δυσχέρεια, ἥτις ἀναφαινεῖται ἐκ τῆς ἀνάγκης γνώσεως ἱστορικοῦ ὑλικοῦ ἀναφερομένου εἰς χρόνον καὶ πολλάκις τύπον ἀπομεμακρυσμένους ἀφ' ἡμῶν.

Τοῦτο ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν ἐρευναν τοῦ κατωτέρου δευτέρου αἰτήματος.

Αἶτημα ὑπερχρονικόν.

Ἀπελευθέρωσις τοῦ ἐρευνητοῦ ἐκ τοῦ παρόντος διὰ τὴν ἐρευναν τοῦ παρελθόντος. Προκειμένου ἤδη νὰ προσδιορίσωμεν πῶς ὁ ἐρευνητὴς θὰ δυνηθῇ ἀνεπηρέαστος ἐκ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ παρόντος νὰ ἀποκτήσῃ τὴν κατανόησιν τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν τὰ ἑξῆς :

- α) Πῶς ἐννοοῦμεν τὸ παρελθόν ;
- β) Πῶς ἀπελευθερούμεθα τῶν ἐπιδράσεων τοῦ παρόντος ;
- γ) Πῶς καλλιεργοῦμεν δεσμούς μετὰ τοῦ παρελθόντος ;

Προχωροῦμεν εἰς τὴν ἐρευναν τούτων.

α) Πώς εννοούμεν τὸ παρελθόν.

Ὡς παρελθόν εννοούμεν συνήθως τὰ περιστατικὰ ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ὡς ἄτομα ἢ λαοὶ ἔχομεν ζήσει καὶ τὰ ὅποια κατὰ *τινα βαθμὸν ἐπηρεάζουν καὶ προσδιορίζουν τὸ παρὸν*. Ὁ προσδιορισμὸς οὗτος ἀποτελεῖ καὶ αἰτίαν, δι' ἣν ζητοῦμεν σαφέστερον νὰ διαγνώσωμεν τὸ παρελθόν. Ὅσον μάλιστα περισσότερον ἐκτιμήσωμεν τὴν ὑπόστασιν τούτου τοῦ παρελθόντος, τόσον καὶ ἡ Ἱστορία περισσότερον καταξιούται, διότι ἡ μορφή τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐναρμονίζεται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις ἐκείνης. Εἶναι γνωστὸν ἄλλως τε, ὅτι ἡ Ἱστορία ἐξαφανίζεται ἐκ τῆς μνήμης ἡμῶν, ὅταν ἀδιάφοροι ἡμεῖς πρὸς τὴν ὑπόστασιν τῆς παύομεν νὰ τὴν ἀναγνωρίζωμεν. Διὰ τοῦτο ἡ ἐνασχόλησις ἡμῶν ἐπὶ τοῦ περιεχομένου ἐκείνης γίνεται αἰτία ἅφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἀποκτᾷ αὕτη παρουσίαν εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν καὶ νὰ γίνεται προσιτή⁽¹⁾, ἅφ' ἑτέρου δὲ νὰ διαγνώσωμεν τὸν ἀντίκτυπον, τὸν ὅποιον αὕτη ἔχει εἰς τὸ παρὸν ἢ καὶ ἔτι περαιτέρω νὰ ὑπαισέλθωμεν εἰς τὰ προβλήματα τῆς ἐξελίξεως τοῦ μέλλοντος.

Ἡ ἀποψις αὕτη περὶ τοῦ παρελθόντος εἶναι ἀρκετὴ διὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ καὶ ἀπομακρύνῃ ὀρισμένας *παρανοήσεις*, αἵτινες προσδίδονται εἰς τὸ νόημα αὐτοῦ. Εὐρίσκονται δὲ αἱ παρανοήσεις αὗται εἰς τὰς ἐξῆς ἐκδοχάς :

Πρῶτον. Εἰς τὴν ἐκδοχὴν, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξεν καὶ ὁ Γάλλος φιλόσοφος καὶ παιδαγωγὸς Jean Jacques Rousseau καὶ καθ' ἣν ἡ πρώτη μορφή τῆς ζωῆς ἐμφανίζει τὸν ἐπὶ τῆς γῆς παράδεισον. Συνεπῶς πρέπει νὰ ἀνυψώσωμεν τὴν μορφήν τῆς ζωῆς τοῦ παρελθόντος καὶ μάλιστα τοῦ ἀπωτάτου παρελθόντος ὡς προσανατολισμὸν διὰ τὴν ζωὴν τοῦ μέλλοντος, ὅποτε ἡ ἐπαναβίωσις ἐκείνου τοῦ παρελθόντος θὰ ἀπήλλασσε τὴν παρούσαν ζωὴν ἐκ τῶν κακοδαιμονιῶν τῆς. Τοιαύτη ὅμως ἐκδοχὴ θὰ ὠδήγηει εἰς τὴν ἀποψιν ὅτι ἡ ζωὴ κινεῖται διηνεκῶς πολιτιστικῶς ἐπὶ τὰ χεῖρα. Καὶ τοῦτο ὄχι μόνον θὰ ἐπλήρου ἡμᾶς ἀπαισιοδοξίας, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐγένετο αἰτία νὰ χαλαρωθῇ πᾶσα πολιτιστικὴ ζωτικότητα καὶ πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἐνεργητικότης, ἀφοῦ διὰ τούτων ἔμελλεν ἡ ζωὴ νὰ ἐπιδεινωθῇ. Δὲν εἶναι συνεπῶς ἐπιτρεπτὴ ἀλλ' οὔτε καὶ ὀρθὴ ἡ ἐκδοχὴ αὕτη, δεδομένου ὅτι εἶναι ἀναμφισβήτητος ἡ πρόοδος τῆς ζωῆς.

Δεύτερον. Εἰς τὴν ἐκδοχὴν ὅτι ἐπιβάλλεται περιφρόνησις πρὸς τὸν σύγχρονον πολιτιστικὸν κόσμον, ἐξ αἰτίας τῶν σκοτεινῶν δυνάμεων, αἵτινες διέπουν αὐτὸν καὶ δὴ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἀποτελῇ οὗτος πηγὴν καταδυναστεύσεως καὶ συμφορῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκδοχὴ αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή, διότι δὲν εἶναι ὁ πολιτισμὸς, ὅστις ἀποτελεῖ αἰτίαν συμφορῶν, ἀλλ' ὁ ἐγωϊσμὸς καὶ ἡ ὑλοφροσύνη, ἅτινα συνυφαίνονται μετὰ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ

(¹) Karl Jasper: Vom Ursprung und Ziel der Geschichte, 1949, σ. 5.

ἀποτελοῦν τὰς σκοτεινὰς δυνάμεις, ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων ὁ πολιτισμὸς νοσεῖ. Ἐὰν ἀναλάβῃ ἡ ψυχὴ τὸ μέλημα νὰ ἀποκαθάρσῃ ἑαυτήν, τότε θὰ ἀναφανῇ κατόπιν καὶ ἡ αἴγλη τοῦ πολιτισμοῦ. Εἰς τοῦτο θὰ ὀδηγήσῃ ὁ φωτισμὸς τῆς συνειδήσεως, τὸν ὁποῖον ἡ πολιτιστικὴ ἀνθησις ἐγγυᾶται. Ἄμεσον δὲ ἐπακολούθημα θὰ εἶναι ὅτι δὲν θὰ καταξιωθῇ ἐκ τῆς συγχρόνου πολιτιστικῆς συνειδήσεως ἡ πρωτόγονος μορφή τοῦ παρελθόντος ἀλλ' ἡ ἐξιδανίκευσις τοῦ μέλλοντος, ἣτις ὑπόσχεται πολιτιστικὴν θαλπωρὴν ἀνευ τῆς ἐπιρροῆς τῶν σκοτεινῶν δυνάμεων καὶ ἐν γένει τοῦ **κακοῦ**.

Τὴν ἀποψιν ταύτην, τῆς ἀπαλλαγῆς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν σκοτεινῶν δυνάμεων, εὐρίσκομεν εἰς τοὺς **Στωϊκοὺς** καὶ δὴ τοὺς ἀρχαιοτέρους, τοὺς ἐκ τῆς **Σχολῆς Ζήνωνος** προελθόντας, περὶ οὗ ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Οὗτοι ἀναζητοῦν τὴν κυριαρχίαν ἐν τῇ ζωῇ τῆς ἀρχῆς τοῦ «ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν», ἥτοι τὴν θεμελίωσιν καθαρᾶς ζωῆς, ἀπηλλαγμένης τῶν κακῶν, τῶν ἀλλοτρίων πρὸς τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς κινουμένων. Διὰ τῆς θεμελιώσεως ταύτης ἀναφαίνεται ἡ κάθαρσις τῶν παθῶν, ἣτις ὀδηγοῦσα εἰς τὴν αὐτάρκειαν τῆς ψυχῆς καὶ εἰς τὴν ἁρμονίαν αὐτῆς, δημιουργεῖ κατάστασιν ἑναρμονιζομένην πρὸς τὸν γενικὸν **νόμον τῆς Φύσεως**. Ἡ δὲ νομοτέλεια τῆς Φύσεως, ἣτις παρουσιάζει τὸν μέγαν ρυθμὸν τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας, ἔχει τότε τὸν ἀντίκτυπον καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀτόμου, δεδομένου ὅτι τοῦτο ἔχον ψυχὴν καθαρὰν ἀπὸ παθῶν ζῆ κατὰ τὸν ἁρμονικὸν ρυθμὸν καὶ νόμον τοῦ Σύμπαντος.

Τοιαύτη ὅμως ἑναρμόνισις τῆς ψυχῆς τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸν γενικὸν νόμον τῆς Φύσεως δὲν ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀναβίωσιν τοῦ παρελθόντος, δεδομένου ὅτι κατὰ τὸ παρελθὸν οὐδέποτε ἐπετεύχθη ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἀνθρωπότητος ὁμοία ἁρμονικὴ μορφή ζωῆς. Διὰ τοῦτο ἡ τοιαύτη ἁρμονία ζωῆς δὲν ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν τοῦ παρελθόντος ἀλλὰ προσανατολισμὸν τοῦ μέλλοντος, τὸν ὁποῖον ὑπόσχεται ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ ἡ θεμελίωσις τοῦ ἀγαθοῦ. Βαθμηδὸν ὅμως τοῦτο ἐπιτελεῖται καὶ οἱ ἀποκτώμενοι σταθμοὶ τίθενται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ σκοποῦ τῆς ψυχῆς.

Ἐπὶ τὴν σημασίαν ἄρα καὶ ἀξίαν τοῦ παρελθόντος δὲν ζητοῦμεν τὴν ἐπαναβίωσιν τούτου, ἀλλὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ἐπιτευγμάτων αὐτοῦ, διὰ νὰ ἐξυψηρετηθῶμεν εἰς τὴν περαιτέρω πρὸς τὸ μέλλον προσπάθειάν μας. Διότι τότε ἐπιτελεῖται γόνιμος ἐργασία ἡμῶν, δεδομένου ὅτι δὲν ἐξουδετεροῦται μόνον ἡ ἐπιρροὴ τῶν σκοτεινῶν δυνάμεων ἀλλὰ καὶ διακριβοῦνται αἱ δυνάμεις ἐκεῖναι, αἵτινες εὐνοοῦν τὴν κίνησιν τῆς καθαρᾶς ψυχῆς πρὸς δημιουργίαν. Οὕτω συνειδητοποιοῦμεν τὴν ἱστορικὴν πορείαν τοῦ παρόντος καὶ μέλλοντος.

Κατόπιν τούτων ὑπὸ τὸ παρελθὸν ἐννοοῦμεν τὰ ἑξῆς :

α) Ζητοῦμεν νὰ κρατήσωμεν ἐξ αὐτοῦ τὸ **μέγιστον τῶν δεδομένων**, ἥτοι τὰς πλουσιωτέρας καὶ γονιμωτέρας ἐπιτεύξεις, διὰ τῶν ὁποίων δημιουργοῦνται τὰ ἰσχυρότερα κίνητρα τῆς περαιτέρω ζωῆς καὶ ἐξ αἰτίας τῶν

ὁποίων ἄτομα καὶ λαοὶ κινουῦνται καὶ ἐνεργοῦν ἀξιολογικώτερον στηριζόμενοι εἰς τὸ ἀγαθὸν θησαύρισμα τοῦ ἰδίου παρελθόντος. Οὕτως αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ παρελθόντος ἀποτελοῦν δείγματα τοῦ ἱστορικοῦ πνεύματος καὶ στοιχεῖα, ἅτινα παρέχουν τὴν ἐγγύησιν τῆς γνησιότητος τῆς ἱστορικῆς πορείας⁽¹⁾.

ββ) Δὲν σημασιολογεῖται τὸ παρελθὸν κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ παρόντος ἢ μέλλοντος, ἀλλὰ κατὰ τὴν φύσιν τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, ἥτις διὰ μέσου τῶν αἰώνων διήκουσα σφραγιστεῖ τὸν ἱστορικὸν τοῦ λαοῦ ροῦν.

γγ) Ἐν τῇ ἐρευνῇ τοῦ παρελθόντος δὲν ἐπιζητεῖται κριτικὴ ἐκείνου. Εἰς τὸν ἀφανῆ ἐκείνον κόσμον μόνον ὁ Θεὸς εἶναι κριτῆς. Ἴμεῖς, ἐπιλογῆν μόνον ἀσχοῦντες κατὰ τὴν γνησιότητα τοῦ ἱστορικοῦ ροῦ ἐπὶ τῶν ἐξ ἐκείνου δεδομένων, ἐπιζητοῦμεν νὰ ἀντιληφθῶμεν τὰς δυνάμεις ἐκείνας, αἵτινες ἔρχονται ἐκεῖθεν καὶ κατευθύνουν τὸ παρὸν. Στροφόμεθα δηλονότι πρὸς τὸ παρελθὸν οὐχὶ διὰ τὸ παρελθόν, ἀλλὰ χάριν τοῦ παρόντος καὶ μέλλοντος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ παρουσία πολλάκις εἰς τὴν συνείδησιν ἐσφαλμένων κριτηρίων ἀποτελεῖ κακὸν σύμβολον αὐτῆς, διὰ τοῦτο ἐπιβάλλεται νὰ καλλιεργῆται ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἐρευνητοῦ ἡ κυριαρχία τῆς γνησιότητος ἐκείνης, ἥτις στηρίζει τὴν ὀρθὴν ἀποκάλυψιν τοῦ παρελθόντος⁽²⁾. Ἐπιβάλλεται δηλονότι νὰ κινηθῶμεν διὰ καθαρῶν δυνάμεων τοῦ παρόντος τόσον διὰ νὰ μὴ πλανώμεθα ἐν τῇ ἐρευνῇ ὅσον καὶ κυρίως διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν ἀποκάλυψιν τῶν δυνάμεων τοῦ παρελθόντος ἐκείνων, αἵτινες στηρίζουν καὶ θεμελιώνουν τὴν γνησιότητα τοῦ ἱστορικοῦ ροῦ. Τότε ἀναλαμβάνεται ὀρθὴ ἐξέλιξις διὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, καλλιεργεῖται γονιμότης διὰ τὴν ζωὴν⁽³⁾ καὶ πραγματοποιεῖται βαθμηδὸν ἡ ἐλευθερία τοῦ λαοῦ.

Γεννᾶται ὁμοῦς τὸ ἐρώτημα: Πῶς θὰ ἀντιληφθῶμεν τὰς γνησίας αὐτὰς δυνάμεις τοῦ παρελθόντος, ὅταν ἐπηρεαζώμεθα ἐκ τοῦ παρόντος; Πῶς θὰ ἐπιτύχωμεν τὴν ἀπαλλαγὴν ἡμῶν ἐκ τῶν ἀλλοτρίων στοιχείων τοῦ παρόντος, διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν οἰκείωσιν μετὰ τοῦ παρελθόντος; Τοῦτο ἤδη ἐξετάζομεν.

β) Πῶς ἀπελευθερούμεθα τῶν ἐπιδράσεων τοῦ παρόντος.

Τὸ παρὸν τριτῶς ἐπηρεάζει ἡμᾶς. Κατὰ τρεῖς δηλονότι τρόπους δυσχεραίνει τὴν ἐξ ὀλοκλήρου στροφὴν τῆς ψυχῆς μας πρὸς τὸ παρελθόν. Ἦτοι:

Πρῶτον. Αἱ μέριμναι τῆς ζωῆς καὶ αἱ ἐπαγγελματικαὶ ἐνασχολήσεις κρατοῦν τὰ διαφέροντα ἡμῶν. Συνήθως τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον μετὰ τῶν προβλημάτων αὐτῶν ἀμβλύνουν πᾶσαν ἄλλην ἔφεσιν τῆς ψυχῆς.

(1) Michael Landmann: Erkenntnis und Erlebnis, 1951, σ. 40 - 42.

(2) Paul Wetzel: Vom Wesen und Sinn der Geschichte, 1953, II, σ. 97.

(3) Erich Rothacker: Logik und Systematik der Geisteswissenschaften, 1948, σ. 172.

Δεύτερον. Ἡ ἐπιδίωξις καὶ πραγματοποιήσις *νέου τινός* ἀποτελεῖ ἐπίσης ἰδιαιτέραν γοητείαν διὰ τὴν ψυχὴν, ἐξ οὗ λόγου δυσχεραίνεται ἡ στροφή τῆς ψυχῆς μας πρὸς τὸ παρελθόν.

Τρίτον. Τὸ μοναδικὸν καὶ ἀνεπανάληπτον ἐκάστοτε περιεχόμενον τῆς Ἱστορίας δὲν παρέχει τὴν γέφυραν διὰ τὴν συνειδητοποίησιν τοῦ ἀλλοτρίου περιεχομένου τοῦ παρελθόντος.

Ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτούς, ὡς εἶναι φυσικόν, ἀναφαίνεται καὶ τάσις τῶν ἀνθρώπων νὰ κρίνωσι τὸ παρελθόν οὐχὶ ὑπὸ τὴν εὐνοϊκὴν ἐπιρροήν, τὴν ὁποίαν ἐκεῖνο ἤσκησεν, ἀλλὰ κατὰ τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ παρὸν ἰσχύει. Τοσοῦτον μάλιστα τότε ἐπηρεάζει τὴν ψυχὴν μας τὸ παρὸν, ὥστε προσβλέπεται πολλάκις τὸ παρελθόν μετὰ μεμψιμοιρίας. Οὕτως ὑπὸ τὴν ἐπιρροήν τοῦ πνεύματος τοῦ παρόντος αἱ προηγούμεναι πεποιθήσεις καὶ ἐπιτεύξεις προσβλέπονται ὡς πενιχραί, αἱ παραδόσεις θεωροῦνται ἀπατηλαί, τὰ μέχρι τοῦδε ἰσχύσαντα ἰδεώδη περιφρονοῦνται καὶ πολλάκις οἱ ἄνθρωποι κατευθυνόμενοι πρὸς ἀπατηλοὺς προσανατολισμοὺς τοῦ μέλλοντος καὶ παραγνωρίζοντες τὸ παρελθόν, ἀποκόπτουν τελείως τὰ νήματα, ἅτινα φέρουν τὴν σίνδεσιν πρὸς ἐκεῖνο. Οὕτω καταστρέφουν τὰ βάρη, ἅτινα στηρίζουν τὸ μέλλον.

Δὲν εἶναι ὅμως τοῦτο ἴδιον τῶν ὑγιῶς σκεπτομένων. Ἄν τὸ πολὺ πλῆθος κινῆται χωρὶς προσανατολισμούς, οἱ σοφοί, οἱ ἐπαίοντες, οἵτινες καὶ ἀποτελοῦν τὸν μοχλὸν τῶν κοινωνικῶν συστημάτων καὶ τοὺς παράγοντας τῆς ὀρθῆς διαρθρώσεως τῶν πνευματικῶν ρευμάτων, δὲν κινοῦνται εἰς τὴν ζωὴν των ἀσκόπως οὐδὲ ἀδιάφοροι πρὸς τὸ παρελθόν, ἀλλ' ἀναζητοῦν τὰς φωτεινὰς ἀκτῖνας, αἵτινες ἐφώτισαν ἐκεῖνο καὶ προώρισται ἐνισχυόμεναι νὰ φωτίσουν καὶ τὸ μέλλον. Διὰ τῶν ἀκτίνων αὐτοῦ φωτιζόμενοι ποδηγετοῦν καὶ τοὺς ἄλλους καὶ δημιουργοῦν τότε τοὺς **μεγάλους ἐνθουσιασμούς** (¹).

Πῶς ὅμως κατορθώνουν οἱ ἐπαίοντες οὔτοι, ἀπαλλασσόμενοι ἀπὸ τῶν αἰτημάτων καὶ τῶν προτιμήσεων ἢ διαθέσεων καὶ γενικῶς ἐπιδράσεων τοῦ παρόντος, νὰ διακρίνωσι τὴν ἀξίαν τῶν ἀκτίνων τοῦ παρελθόντος καὶ κατόπιν νὰ καταξιώσωσιν αὐτάς;

Τὸ παρελθόν, ὡς εἶναι γνωστόν, δὲν ἀφανίζεται εἰς τὸ βᾶθος τοῦ χρόνου, ἀλλ' ἔχει νοερὰν γέφυραν, ἣτις φθάνει μέχρις ἡμῶν. Ἄν συνεπῶς θελήσωμεν ν' ἀπαλλαγῶμεν τῶν ἐπιδράσεων τοῦ παρόντος, πρέπει αὐτὴν τὴν γέφυραν νὰ συνειδητοποιήσωμεν. Τοῦτο δὲ θὰ κατορθώσωμεν διὰ τῶν ἑξῆς:

Πρῶτον. Διὰ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Διὰ ταύτης, ὡς γνωρίζομεν, ἡ ψυχὴ μας δύναται νὰ ἐπικοινωνήσῃ μετὰ τοῦ συνόλου. Δὲν εἶναι δὲ τὸ παρελθόν μόνον ἐν μέρος τοῦ συνόλου, ἀλλ' ἔτι πλέον, ἐφ' ὅσον ἐξακολουθεῖ νὰ ἀσκῇ τὴν ἐπιρροήν του πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους, ἀποτελεῖ

(¹) José Ortega y Gasset: *Veränderung und Krise*, 1943, σ. 37

ἐκεῖνο τὴν *συνισταμένην δυνάμεων*, ἐκ τοῦ ἀποτέρου παρελθόντος δημιουργηθειῶν καὶ τὸ σύνολον κατὰ τινα βαθμὸν ἐπηρεαζουσῶν. Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις, κατ' ἀκολουθίαν, ἥτις ὑψώνεται πρὸς τὴν σύλληψιν τοῦ συνόλου, ἔχει ὡς μέλημα νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν κατάληψιν αὐτῶν τῶν δυνάμεων, αἵτινες κατὰ τινα βαθμὸν προσδιορίζουν τὴν ἰδιοτυπίαν καὶ ἀπόχρωσιν τοῦ συνόλου⁽¹⁾. Ἀσφαλῶς δ' ἐκ τούτου δὲν ἀποκτᾶ αὕτη καὶ τὴν γνῶσιν τῶν συγκεκριμένων περιστατικῶν τοῦ συνόλου. Ταῦτα ἀποτελοῦν ὑπόθεσιν μόνον τῆς ἐμπειρίας. Ἀποκτᾶ ὅμως ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῆς τὸν γενικώτερον χαρακτῆρα, ἥτοι τὰ *γενικὰ ἐκεῖνα πλαίσια*, ὑπὸ τὰ ὅποια τὰ περιεχόμενα τῶν περιστατικῶν συγκρατοῦνται.

Καὶ εἶναι τοῦτο ἀξιόλογον, διότι κρατεῖται οὕτως εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀτόμου - ἐρευνητοῦ ἢ ἀπόχρωσις τοῦ πνεύματος ἐκεῖνου, ἥτις μένει ἀνεπηρέαστος ἐκ τῶν ἐφημέρων ἐπιδράσεων τοῦ παρόντος. Οὕτως ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις αἰρουμένη ὑπεράνω τῶν ἐφημέρων καὶ ἐπιτυχίονουσα τὴν γνωριμίαν τῶν ἀρχῶν, αἵτινες προσδιορίζουν τὸ περιεχόμενον τοῦ συνόλου, δημιουργεῖ τὴν δυνατότητα τῆς ἀπαλλαγῆς ἐκ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ παρόντος καὶ τῆς νοερᾶς κινήσεως τοῦ ἐρευνητοῦ πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ δὴ πρὸς τὸ γνήσιον παρελθόν.

Δεύτερον. Διὰ τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως. Ἐν ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις ἔρχεται εἰς ἐπικοινωνίαν μετ' ἀρχῶν γενικωτέρας φύσεως ἥτοι μετ' ἀρχῶν, αἵτινες ἐπιτείνουν τὴν ἐπιρροήν των εἰς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον, ἢ ἱστορικὴ συνείδησις, ἥτις ἀποκτᾶται διὰ τῆς συχνότερας ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων⁽²⁾, δημιουργεῖ τὴν γέφυραν ἐκείνην, ἥτις παρουσιάζει ἀμεσωτέραν ἐπικοινωνίαν καὶ οἰκείωσιν μετὰ τοῦ παρελθόντος. Διότι ἡ *ἱστορικὴ συνείδησις συγκεντρώνει τὴν προσοχὴν τοῦ ἀτόμου πρὸς τὴν ἰδιοτυπίαν*, τὴν ὅποιαν παρουσιάζουν αἱ ἀρχαὶ αὗται καὶ δὴ μόνον εἰς τὰ πλαίσια τοῦ παρελθόντος. Ἐκ τούτου καὶ πλεονεκτεῖ αὕτη τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως.

Λειτουργεῖ ὅμως γονίμως ἡ ἱστορικὴ συνείδησις μόνον ὅταν τελῆ ὡς προϋπόθεσις ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις. Διὸ ἂν πλεονεκτῆ ἐκείνης, διότι περιορίζει τὸν κύκλον τῶν διαφερόντων τῆς ψυχῆς καὶ ἐπομένως ἐπιτείνει τὴν δυναμικότητα αὐτῆς, μειονεκτεῖ ἐν τούτοις, διότι τὸ κῦρος αὐτῆς μόνον εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν στηρίζει.

Ὡς ἐπακόλουθον τῆς λειτουργίας τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως εἶναι ὅτι ὁ ἱστορικὸς ἀποκτᾶ τὴν εὐχέρειαν νὰ ἐρμηνεύῃ τὰ αἷτια καὶ τὰς συνεπείας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, νὰ διαγιγνώσκῃ τὸν εἰς τὸν μετέπειτα χρόνον ἀντίκτυπον αὐτῶν καὶ νὰ συνειδητοποιῆ πλουσιώτερον τὴν πανοραματικὴν

(1) G. Simmel: Die Probleme der Geschichtsphilosophie, II.

(2) Ednard Spranger: Die Grenzen der Geschichtswissenschaft. 1905 II.

εικόνα τοῦ παρελθόντος. Ἐκ τούτου δὲ καταδεικνύεται ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία του ἐκ τοῦ κόσμου τοῦ παρόντος εἶναι περισσότερο ἐπιτυχής.

Παρ' ὅλην ὅμως τὴν δυνατότητα ταύτην τὸ παρὸν ὡς παρὸν ὑπάρχει πάντοτε καὶ ἀσκεῖ διηνεκῶς τὴν ἐπιρροήν του. Γίνεται δὲ αἰτία νὰ ἀνακόπτεται ἢ περιορίζεται ἢ στροφῆ τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸ παρελθόν. Ἐπιβάλλεται συνεπῶς νὰ ἀναληφθῇ νέα προσπάθεια διὰ νὰ καλλιεργῆται ὁ δεσμὸς τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ παρελθόντος. Τοῦτο ἤδη ἐξετάζομεν.

γ) Πῶς καλλιεργοῦμεν δεσμοὺς μετὰ τοῦ παρελθόντος.

Εἶναι ἀνάγκη νὰ καταδείξωμεν ἐνταῦθα πῶς θὰ δυνηθῶμεν νὰ συγκρατῶμεν δεσμοὺς μετὰ τοῦ παρελθόντος, οἵτινες θὰ ἐπηρεάζωσι τὴν ψυχὴν ἡμῶν ἀντιρρόπως πρὸς τὰς ἐπιδράσεις τοῦ παρόντος. Ὑπάρχουν βεβαίως ἐκ τοῦ παρελθόντος, ὅς ἀνωτέρω ἐτονίσαμεν, ὠρισμένοι πλόκαμοι, ἐκεῖθεν πρὸς τὴν μορφὴν τῆς ζωῆς τοῦ παρόντος κατευθυνόμενοι, ἐξ οὗ λόγου καὶ ἰκανοποιούμεθα, ὅταν σκεπτόμεθα καὶ ἐνεργῶμεν κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις, τὰς ὁποίας προσδιορίζουν οἱ πλόκαμοι οὗτοι. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ζωὴ ἡμῶν ἔχει τὴν αἰτίαν αὐτῆς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος. Τοῦτο ὅμως δοκιμάζομεν μόνον, ὅταν ἀναζωογονήσωμεν εἰς τὴν συνείδησίν μας τοὺς δεσμοὺς αὐτούς. Τότε παρουσιάζεται καὶ ἡ ἔφεσις νὰ προσεγγίσωμεν τὸ παρελθόν.

Τὴν ἀναζωογόνησιν ταύτην ἐπιτελοῦμεν δι' ὠρισμένων εἰς τὴν διάθεσίν μας μέσων, ἧτοι διὰ συγκεκριμένων περιστατικῶν, διὰ τῶν ὁποίων αἱ αἰσθήσεις ἐργάζονται καὶ τροφοδοτοῦν τὴν ψυχὴν. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἑξῆς :

Πρῶτον. Τὰ διατηρούμενα *ἱστορικὰ μνημεῖα*. Διὰ μέσου τούτων καὶ διὰ τῆς συμβολῆς τῆς πείρας καὶ φαντασίας ἡμῶν ζητοῦμεν νὰ μετατεθῶμεν εἰς ἀντιλήψεις ἢ ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων τοῦ παρελθόντος, δεδομένου ὅτι καὶ ἐκεῖνοι τὰς σοβαρωτέρας δονήσεις τῆς ψυχῆς των ἐξέφραζον καὶ ἐξεδήλωνον ὡς καὶ ἡμεῖς σήμερον. Χρησιμοποιοῦμεν συνεπῶς τὴν γέφυραν τῶν μνημείων ὡς ἐκδήλωσιν τοῦ παρελθόντος διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὰς παλαιότερας σκέψεις. Ζητοῦμεν οὕτω νὰ ἐπαναβιώσωμεν εἰς τὴν ψυχὴν μας τὰ γεγονότα τοῦ παρελθόντος⁽¹⁾. Ἀσφαλῶς ἐνδέχεται νὰ πλανώμεθα. Αἴτιον δὲ εἰς τοῦτο θὰ εἶναι ἡ παρουσία τοῦ παρόντος καὶ αἱ ψυχικαὶ μας ἰδιοτυπία. Ἐχομεν ὅμως εἰς τὴν διάθεσίν μας τὰ ἐκ τῆς συχνῆς ἐπικοινωνίας βιώματα τοῦ παρελθόντος. Ἐχομεν ἐπίσης καὶ τὰς ἐξ αἰτίας τῶν δημιουργουμένων παρ' ἡμῶν σκέψεων ἀναφαινομένας κρίσεις τῶν γεγονότων⁽²⁾, ὡς καὶ τὸ πλούσιον θησαύρισμα, ὅπερ ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις καὶ ἡ ἱστορικὴ συνείδησις παρέχουν εἰς ἡμᾶς. Οὕτως ἀποκτῶμεν τὴν ἰκανό-

(1) Wilhelm Bauer: Einführung in das Studium der Geschichte, 1928, σ. 77.

(2) Ν. Βλάχου: Θεωρητικὰ καὶ Μεθοδολογικὰ προβλήματα ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, 1925, σ. 121.

τητα τὴν πλάνην νὰ ἀποφύγωμεν καὶ τὸ γνήσιον ἀπὸ τὸ ψάλλον νὰ ἀντιδιαστείλωμεν.

Δεύτερον. Τὰς προσωπικότητας. Λύται διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν ἀντικατοπτρίζουν τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς των, διότι τὰ ἔργα καὶ δημιουργήματα αὐτῶν διαδηλώνουν τὰ βιώματα τῶν ἐποχῶν των. Πρὸς τοῦτο ἐξετάζομεν τὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας αὐταὶ ἔσχον πρὸς τὴν ἐποχὴν των, τὴν κατεύθυνσιν, τὴν ὁποίαν ἐσημείωσαν, τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἥσκησαν ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων καὶ τοὺς παρίγοντας, οἵτινες συνήρθησαν εἰς τὴν διαμόρφωσίν των⁽¹⁾. Διὰ μέσου τῶν στοιχείων τούτων κατανοοῦμεν πληρέστερον τὴν προσωπικότητα καὶ τοῦτο ἔχει ὡς ἄμεσον συνέπειαν νὰ παρουσιάζεται εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν ὡς κάτοπτρον τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τῆς.

Ἀσφαλῶς πολλαὶ προσωπικότητες ἀναδειχθεῖσαι εἰς τὴν ἐποχὴν των παραγκωνίζονται ὑπὸ τῆς ἱστορίας. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ δράσις αὐτῶν δὲν ἀνταπεκρίθη πρὸς τὴν γνησίαν ἀπόχρωσιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ λαοῦ τῆς. Ἄν ὁμως ἡ ἱστορικότης αὐτῶν κατευθύνῃ τὴν πορείαν των λαῶν, τότε διακρίνονται αὐταὶ διὰ τὴν γνησιότητα αὐτῶν καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ στοιχεῖον τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν καταξιώσεως⁽²⁾. Ὅσον μάλιστα ἐντυπικώτερον ἐπηρεάζουν τὰς πολιτιστικὰς σφαίρας, ἐπὶ τοσοῦτον ἡ καταξίωσις αὐτῶν εἶναι μεγαλυτέρα. Εἰς τοῦτο ἀνευρίσκομεν τὰς προσωπικότητας ἐκεῖνας, διὰ τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ ὑπεισέλθωμεν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ παρελθόντος καὶ νὰ δημιουργήσωμεν τὴν ἐπαναβίωσιν αὐτοῦ.

Τρίτον. Τὸ ἐθνικὸν πνεῦμα. Διὰ τούτου ἀποκτῶμεν τὴν εὐχέρειαν νὰ ὀδηγούμεθα εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῶν στοιχείων ἐκείνων ἐκ τοῦ παρελθόντος, τὰ ὁποῖα ρυθμίζουν τὸν ἱστορικὸν ὅρον.

Ἀσφαλῶς ὁ ἱστορικὸς δὲν πρέπει νὰ κρίνῃ κατὰ τοὺς συναίσθηματισμοὺς αὐτοῦ ἢ κατὰ τὰς μυθολογικὰς ἢ κοσμολογικὰς δοξασίας, αἵτινες παρέχουν μονόπλευρον μόνον σημασίαν εἰς τὰ διάφορα γεγονότα. Ὁ ἱστορικὸς ἀναζητεῖ τὰς πραγματικὰς σχέσεις τῶν γεγονότων, τὰ αἷτια καὶ τοὺς παράγοντας αὐτῶν, τὰ στάδια τῆς ἐξελικτικῆς ἐμφανίσεώς των καὶ παρέχων τὴν λογικὴν ἐρμηνείαν ἀποκτᾷ καὶ τὴν *πραγματικὴν γνῶσιν* ἐπὶ τούτων. Ἡ ἱστορία ἐν τούτοις παρουσιάζει πραγματικότητα, ἥτις πλὴν τῆς λογικῆς διαδοχικῆς ἐμφανίσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν γεγονότων ὑφείλεται καὶ εἰς τὴν συμβολὴν τῆς βουλήσεως τῶν ἱστορικῶς δρασάντων προσώπων ἢ καὶ τῶν ἀντιλήψεων συνασπισμῶν καὶ κοινωνιῶν, τὸ πνεῦμα τῶν ὁποίων ὡς ἐθνικὴ ἰδιοτυπία ἐδέσποσεν εἰς τὴν κατεύθυνσιν κρίσιμων ἰδίᾳ καταστάσεων τῶν λαῶν⁽³⁾. Διὰ τοῦτο πέραν τῆς λογικῆς ἐρμηνείας ὁ ἱστορικὸς

(1) Ἡμέτερον: Ἡ κατανόησις, 1940, σ. 68-90.

(2) H. Rickert: Die Grenzen der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung, 1913, σ. 424.

(3) H. Rickert: Die Probleme der Geschichtsphilosophie, 1924, s. 44-51.

στρέφεται καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα ἢ τὴν βούλησιν τῶν φυσιογνωμιῶν ἐκείνων, αἵτινες διαρθρώνουν διὰ μέσου τοῦ χρόνου βαθμηδὸν τὴν *ἐθνικὴν πνευματικὴν ἰδιοτυπίαν*. Πλαισιώνων δὲ ὁ ἱστορικὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς ἐθνικῆς ταύτης ἰδιοτυπίας ἀποκτᾷ τὴν εὐχέρειαν νὰ συνειδητοποιήσῃ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα. Ὅπως δηλονότι μόνον ὅστις ἐγνώρισε τὸν πόνον δύναται νὰ κατανοήσῃ τὴν δυστυχίαν τοῦ ἄλλου, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἐκεῖνος μόνον ὁ ἱστορικὸς προσεγγίζει τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητά καὶ κατανοεῖ ταύτην, ὅστις κρατεῖ εἰς τὴν ψυχὴν του τὴν ἰδιοτυπίαν καὶ δυναμικότητα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Διὰ τῆς συμβολῆς ταύτης κατανοεῖ ποῖα ἐκ τῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος ἔχουν κῦρος καὶ σημασίαν ὑπερχρονικὴν, ποῖα ἐκ τούτων ἀνταποκρίνονται πρὸς τὸ σχέδιον τῆς ἱστορικῆς πορείας καὶ ποῖα καλλιεργοῦν περισσότερο τὴν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπιρροήν⁽¹⁾. Τοιοῦτοτρόπως ἀποκτᾷ τὴν εὐχέρειαν τῆς *ἐπιλογῆς* καὶ ἐκτιμήσεως ἐκείνων τῶν στοιχείων ἐκ τοῦ παρελθόντος, ἅτινα καταδεικνύουν τὴν γνησιότητα τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος.

Διὰ τῶν ἱστορικῶν συνεπῶς μνημείων, ἅτινα σφῆζονται ἐκ τοῦ παρελθόντος, διὰ τῶν ἔργων τῶν προσωπικοτήτων, διὰ τῶν ὁποίων ἀντικατοπτρίζεται τὸ πνεῦμα τοῦ περιβάλλοντος αὐτῶν καὶ διὰ τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος, διὰ τοῦ ὁποίου καταδεικνύεται ὅτι ὁ ἱστορικὸς ἔχει οὐκ οὐκ μετὰ τῆς πραγματικότητος τοῦ ἱστορικοῦ ροῦ, θεμελιώντι οὗτος τὴν γέφυραν, διὰ τῆς ὁποίας ἐξουδετερωθῶν τὰς ἐπιδράσεις τοῦ παρόντος δημιουργεῖ ἰσχυρότερον δεσμόν μετὰ τοῦ παρελθόντος. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἢ καλλιεργηθεῖσα διὰ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως καὶ ἱστορικῆς συνειδήσεως στροφή τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ παρελθὸν διατηρεῖται ἀνεγδῆχλος ἐκ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ παρόντος.

Ἄσκει δὲ ἕκαστον ἐκ τῶν μέσων τούτων ἰδιαιτέραν ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἐπιρροήν. Διότι ἐνῶ τὰ ἱστορικὰ μνημεῖα προκαλοῦν στροφήν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ εὐρύτερον παρελθὸν καὶ αἱ προσωπικότητες ὑποδηλώνουν περισσότερο συγκεκριμένον ἱστορικὸν κόσμον ἢτοι περιορίζουν τὰ διαφέροντα τῆς ψυχῆς πρὸς ἐκεῖνο τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ παρελθόντος, ὑπερ ἐπηρεάζει διὰ τῶν προσωπικοτήτων τούτων τὸ παρόν, τὸ ἐθνικὸν πνεῦμα συγκεντρώνει τὰ διαφέροντα πρὸς τὸν περιορισμένον μόνον κόσμον τοῦ παρελθόντος, ὅστις ἐναρμονίζεται πρὸς τὴν γνησίαν ἱστορικὴν πραγματικότητα.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀναφερομένων καταδεικνύεται ὅτι ἡ *κατανόησις ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ παρελθόντος* πλὴν τῆς ἐσωτερικῆς προπαρασκευῆς, τὴν ὁποίαν ἐξητάσαμεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, ἔχει ἀνάγκην καὶ τῶν ἑξῆς:

α) Τῆς ἀνυψώσεως τοῦ ἐρευνητοῦ εἰς ἐκείνην τὴν σφαῖραν τῆς ὑπερβατικῆς συνειδήσεως, ἣτις ἐγγυῖται τὴν *ταύτισιν τῶν συνειδήσεων* τῆς πα-

(1) Th, Litt: Die Frage nach dem Sinn der Geschichte, 1948, σ. 20-24.

ροφημένης καὶ τῆς συγχρόνου ἐποχῆς. Ἀὕτη δὲ καλλιεργεῖται διὰ τῆς λογικῆς λειτουργίας καὶ διὰ τῆς ἀξιολογικῆς δονήσεως τῆς ψυχῆς τοῦτου καὶ δὴ κατὰ τὴν ἀπόχρωσιν καὶ ἰδιοτυπίαν τῆς ἱστορίας τοῦ λαοῦ. Τοιοῦτοτρόπως ἀποκτᾶ ὁ ἱστορικὸς τὴν εὐχέρειαν, κατὰ τὸ πρῶτον αἴτημα, νὰ μεταφέρεται διὰ μέσου τῶν μνημείων ὡς συμβύλων εἰς τὴν σκέψιν τῶν δημιουργῶν τοῦ παρελθόντος.

β) Τῆς ἀδεσμεύτου ἐκ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ παρόντος *ἐπικοινωνίας τοῦ ἐρευνητοῦ μετὰ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι*. Πρὸς τοῦτο κατεδείξαμεν αα) ὅτι ὑπὸ τὸ παρελθὸν νοεῖται ὁ κόσμος ἐκεῖνος, ὅστις στηρίζει τὴν γνησιότητα τοῦ ἱστορικοῦ ροῦ, ββ) ὅτι διὰ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως καὶ τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως ἀπαλλασσόμενοι τῶν ἐπιδράσεων τοῦ παρόντος συγκεντρούμεθα πρὸς τὴν ἰδιοτυπίαν, τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν αἱ ἀρχαὶ τοῦ παρελθόντος καὶ γγ) ὅτι ἡ καλλιέργεια τῶν δεσμῶν μετὰ τοῦ παρελθόντος ἐπιτυγχάνεται διὰ τῶν ἱστορικῶν μνημείων, διὰ τῶν ἔργων τῶν προσωπικότητων καὶ τῆς ἐθνικῆς ἰδιοτυπίας. Τοιοῦτοτρόπως ἀποκτᾶ πάλιν ὁ ἱστορικὸς τὴν εὐχέρειαν, κατὰ τὸ δεύτερον αἴτημα, νὰ προσεγγίξῃ τὸ παρελθὸν καὶ νὰ κατανοῇ τοῦτο.

Γεννᾶται ὅμως τὸ ἐρώτημα—καὶ τοῦτο ἤδη περαιτέρω ἐξετάζομεν—ποῖαι συνέπειαι προέρχονται ἐκ τῆς κατανοήσεως τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι :

Δ'. ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΕΚ ΤΗΣ ΚΑΤΑΝΟΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΓΙΓΝΕΣΘΑΙ

Ἡ ἔφεσις τῆς ψυχῆς διὰ τὴν γνῶσιν τοῦ παρελθόντος ἵνα ἴητο ἀνικανοποίητος, ἂν ἐκ τούτου δὲν προήρχοντο ὀρισμένα *πλεονεκτήματα*. Ἰὴναι ἀνάγκη ὅμως πρὸ τούτου νὰ καταδειχθῇ, ὅποια εἶναι ἡ μετὰ τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος ἐπικοινωνία τοῦ ἱστορικοῦ. Ἐκ τῆς βαθυτέρας ἐρμηγείας τῆς ἐπικοινωνίας ταύτης καταδεικνύονται τὰ ἑξῆς :

Ἔστι κατὰ τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ ἱστορικοῦ μετὰ τοῦ παρελθόντος ἀποκόπτονται οἱ δεσμοὶ αὐτοῦ μετὰ τοῦ παρόντος καὶ *τροφοδοτεῖται* ἡ ψυχὴ του ἐξ ἄλλου κόσμου, τὸν ὁποῖον ἄλλοι καὶ δὴ εἰς ἀπομεμακρυσμένον χρόνον ἔζησαν (1).

Τριττὴ δὲ εἶναι ἡ τροφοδότησις τοῦ ἱστορικοῦ ἐκ τοῦ κόσμου τοῦ παρελθόντος. Ἦτοι κατὰ τὴν ἐπικοινωνίαν ταύτην ἐπιτυγχάνει οὗτος τὰ ἑξῆς :

α) *Ψυχικὴν ἐπικοινωνίαν*. Ἐπαναδημιουργεῖ δηλαδὴ εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τὰ βιώματα τοῦ παρελθόντος καὶ κρατεῖ ἑαυτὸν προσηλωμένον πρὸς τὴν πραγματικότητα ἐκεῖνου.

(1) T. K. Österreich: Von der Einfühlung in den Geisteswissenschaften und ihren Grenzen. 40ετηρῆς Θεοφ. Βορέα 1940, τόμ. Α' σ. 241.

β) *Διαισθητικήν διείσδυσιν.* Ἐν τῇ ἐπικοινωνίᾳ αὐτοῦ μετὰ τοῦ παρελθόντος ἀποκτᾷ τὴν εὐχέρειαν νὰ διαισθάνεται καὶ ἄλλας πτυχὰς ἢ γεγονότα τῆς ζωῆς ἐκείνου, ἅτινα δὲν ἔχουν αἰσθητικὴν παρουσίαν εἰς τὴν συνείδησίν του, καὶ οὕτω νὰ κατανοῇ εὐρύτερον τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα.

γ) *Πολιτιστικὴν διάθεσιν.* Διὰ τῆς κατανοήσεως τοῦ παρελθόντος δημιουργεῖ ὁ ἱστορικὸς εἰς τὴν συνείδησίν του τὴν ἀπαίτησιν τῶν αἰτημάτων ἐκείνου καὶ διαρθρώνει εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς του τοὺς σκοποὺς (¹) καὶ τὰ μελήματα τῶν ἀτόμων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τὸ γεγονὸς τοῦτο καταδεικνύει ὅτι ἡ κατανόησις πλέον τοῦ παρελθόντος εἶναι ἀναμφισβήτητος.

Ἐκ δὲ τῆς ἐπικοινωνίας ταύτης προέρχονται τὰ ἑξῆς *πλεονεκτήματα* :

Πρῶτον. *Διαπιστοῦνται αἱ δυνάμεις* ἐκεῖναι, αἵτινες διέπουν τὸ σύνολον τῆς ἱστορικῆς πορείας. Οὕτω πλαισιούται ἡ ψυχὴ τοῦ ἐρευνητοῦ ἐκ φωτός, ὅπερ φωτίζει παρὸν καὶ μέλλον (²). Ἦδη δὲ διὰ τοῦ φωτός τούτου κατανοεῖ καὶ τὸ βαθύτερον νόημα τοῦ παρόντος καὶ συνειδητοποιεῖ τοῦτο οὐχὶ ἀλλοτρίως πρὸς τὴν ὑπόστασίν του, ἀλλὰ κατὰ τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο ὅπερ διέπει ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν. Ὁ ἱστορικὸς δηλαδὴ κατανοῶν τὴν γνησιότητα τῶν στοιχείων τοῦ παρελθόντος καταδεικνύει καὶ τὸ γνήσιον χρῶμα τοῦ παρόντος καὶ ἐν τῇ γνησιότητι ταύτῃ δημιουργεῖ τὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ παρελθόντος - παρόντος - μέλλοντος (³).

Δεύτερον. *Συμπληροῦνται τὰ κενά,* ἅτινα παρουσιάζουν τὰ ἐκ τοῦ παρελθόντος στοιχεῖα. Διότι οὔτε τὸ παρελθὸν ὁλόκληρον ἐκδηλοῦται διὰ τῶν μνημείων, οὔτε καὶ τὰ δημιουργηθέντα μνημεῖα μένουν ἀνεπηρέαστα ἐκ τῆς φθορᾶς τοῦ χρόνου. Ἡ διαύγεια ὅμως τοῦ ἱστορικοῦ, ὅστις ἐπιτυγχάνει τὴν κατανόησιν τοῦ παρελθόντος, συμπληροῖ καταλλήλως τὰ κενὰ καὶ ἀπεικονίζει εἰς τὴν σκέψιν του τὴν ἱστορικὴν παραγματικότητα.

Τρίτον. *Καταδεικνύονται τὰ ἀξιόλογα στοιχεῖα τοῦ παρόντος,* ὅσα ἑναρμονίζονται πρὸς τὸν ἱστορικὸν ροῦν, τὰ αἰτήματα τῆς δημιουργικῆς ζωῆς, ὅσα ἀπορρέουν ἐκ τοῦ ροῦ αὐτοῦ καὶ αἱ ἀξίαι καὶ τὰ ἰδανικά, ὅσα θεμελιώνουν τὴν γνησιότητα τῆς ἱστορικῆς πορείας. Τοιοῦτοτρόπως ὁ ἱστορικὸς διὰ τῆς κατανοήσεως τοῦ παρελθόντος συνειδητοποιεῖ τὴν ἐσωτερικὴν δυναμικότητα τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως καὶ δίδει πνοὴν εἰς ταύτην ἀποκτῶν τὴν εὐχέρειαν τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ παρόντος καὶ μέλλοντος.

Παραλλήλως ὅμως ἀναλαμβάνει καὶ *ἱστορικὴν εὐθύνην.* Διότι ὑποδηλώνων οὗτος τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως ἔχει τὸ χρέος νὰ

(¹) E d. Spranger: Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft 1905 IV.

(²) Th. Litt: Geschichtswissenschaft und Geschichtsphilosophie 1950, σ. 9-13.

(³) Nik. Hartmann: Das Problem des geistigen Seins § 16.

ὄριση προσανατολισμούς, οἵτινες ἑναρμονίζονται πρὸς τὴν γνησιότητα τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως.

Τὸ σπουδαιότερον συνεπῶς πλεονέκτημα, τὸ ὁποῖον ἀπορρέει ἐκ τῆς κατανοήσεως τοῦ παρελθόντος, εἶναι διὰ ταύτης καλλιεργεῖται ἡ γνησία κατεύθυνσις τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος.

Περαίνοντες τὸ κεφάλαιον τῶν μεθοδολογικῶν προβλημάτων εὐρίσκωμεν ὅτι εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι ὁδηγεῖ κυρίως τὸ μὲν ἢ κατάλληλος προπαρασκευὴ τοῦ ἱστορικοῦ ἐρευνητοῦ, τὸ δὲ ἢ ἱκανότης αὐτοῦ ἀδεσμεύτως ἐκ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ παρόντος νὰ ἐπικοινωνῇ μετὰ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, ὅποτε ἀποκτᾷ καὶ τὴν εὐχέρειαν νὰ γίνεται φορεὺς τῆς γνησίας ἱστορικῆς ἐξελίξεως.

Κατὰ τὴν ἐξέλιξιν ὅμως ταύτην σημειοῦται διὰ τὸν ἱστορικὸν ἓν **χρέος**. Πρέπει ἤδη περαιτέρω νὰ ἐρμηνευθῇ πῶς τὸ χρέος τοῦτο ἐπιτελεῖται.

9. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΧΡΕΟΣ

Τὸ νόημα τῆς γνησίας ἱστορικῆς ἐξελίξεως ἐπιβάλλει προσπάθειαν πρὸς δρᾶσιν, ἧτις προσδιορίζεται ὡς ἐσωτερικὸν αἴτημα ὑπὸ μορφήν **χρέους**. Παρουσιάζεται δηλονότι ἡ ἐσωτερικὴ τῆς κοινωνίας ἀπαίτησις νὰ προκληθῇ ἐξέλιξις τῆς ἱστορικῆς ζωῆς πρὸς ἀνωτέραν μορφήν καὶ οὕτω νὰ σημειωθῇ ὑπέρβασις ἐκ τῆς ὑπαρχούσης ἱστορικῆς πραγματικότητος πρὸς ἄλλην ἀνωτέραν, ἧτις θὰ εἶναι προωρισμένη νὰ ἱκανοποιήσῃ περισσύτερον **τὰ αἰτήματα** τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως.

Γενᾶται ὁμως τὸ ἐρώτημα; *Κατὰ ποῖον τρόπον ἐπιτελεῖται ἡ ὑπέρβασις αὕτη;* Ἀσφαλῶς αἱ ἐσωτερικαὶ δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἀποτελοῦν τὸ κύριον κίνητρον. Πῶς ὅμως λειτουργοῦν αἱ δυνάμεις αὗται; Πῶς διερεθίζεται ἡ ψυχὴ, ὥστε νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ἔφεσις τοῦ κρείττονος;

Πολλὰ θεωρίαι ἐπεζήτησαν νὰ ἐρμηνεύσωσι τὸν τρόπον τῆς κινήσεως τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν ὑπέρβασιν. Ἀναφέρομεν τὰς σπουδαιότερας.

Ὁ μεταφυσικὸς ἰδεαλισμὸς ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἐκ τῶν πνευμάτων τῶν λαῶν προκαλεῖται εὐεργετικὴ ἐπιρροή ἐπὶ τῆς μορφῆς τῆς ζωῆς αὐτῶν, ἧτις ἔχει ὡς συνέπειαν νὰ καλλιεργῶνται αἱ ἀνώτεραι ἐπιδιώξεις τῶν ἀνθρώπων, διδάσκει, ὅτι τὸ ἱστορικὸν χρέος προκαλεῖται ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἑξωτερικῆς ταύτης ἰδεατῆς πραγματικότητος τῶν πνευμάτων τῶν λαῶν, ἐξ ἧς βεβαίως καὶ διερεθίζονται αἱ προοδευτικαὶ τάσεις τῆς ψυχῆς. Τοιοῦτοτρόπως ἀναλαμβάνουν τὰ ἄτομα σχετικῶς ἐνεργείας, αἵτινες ἀποδίδουν τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὕτην τὸ κίνητρον δὲν παύει νὰ εἶναι ἐσωτερικόν, ἐφ' ὅσον τὸ γίνεσθαι ἀνακύπτει ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν προοδευτικῶν δυνάμεων, ὃ διερεθισμὸς ὅμως

προέρχεται ἐκ τῆς ἰδεατῆς ἐκείνης ἐξωτερικῆς πραγματικότητος, ἣτις πάλιν εἶναι δημιουργήματα τῶν λαῶν.

Ἀντιπρόσωπος τῆς θεωρίας ταύτης θεωρεῖται ὁ G. W. F. Hegel, ὅστις κατὰ τὰς ἐπὶ τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας ἀντιλήψεις του συνέλαβεν ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος τὸ ὑπὸ τῶν διαφόρων λαῶν βαθμιαίως ἀναπτυσσόμενον πνεῦμα, ἐξ οὗ βεβαίως ἐπηρεάζεται ἡ ἱστορική δημιουργία καὶ δι' οὗ ἐκπληροῦται ἡ ἀποστολὴ ἐκάστου λαοῦ.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Πλάτων ὑποστηρίζει τὴν θεωρίαν ταύτην, δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ἡ κίνησις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ ἀγαθὸν ὀφείλεται μὲν εἰς τὴν ἔφεσιν ταύτης πρὸς τὴν ἰδέαν, τὴν ὁποίαν ἐγνώρισε κατὰ τὴν προκόσμειον ὑπόστασιν της εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, καλλιεργεῖται ὅμως αὕτη διὰ τοῦ φωτὸς τοῦ ἀγαθοῦ, ὑπὸ τοῦ ὁποίου φωτίζεται τὸ ἄτομον κατὰ τὴν ἐν τῇ ζωῇ ἰδανικὴν ἐνέργειάν του. Διότι κατὰ τὴν ἐνέργειαν ταύτην περιέρχεται εἰς τὴν κατοχὴν του ἐν μέρος τοῦ φωτὸς τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦτο γίνεται αἰτία νὰ κλίνη ἡ ψυχὴ μετὰ περισσοτέρας ἀφοσιώσεως πρὸς ὁλόκληρον τὸ φῶς τοῦτο, ὅποτε σημειοῦται ὑπέρβασις, ἣτοι πραγματοποιεῖται μορφὴ ζωῆς ὑπὸ μείζονα ἀξιολόγησιν. Ὁ ἐπιτευχθεὶς δηλονότι φωτισμὸς ἐκ τοῦ φωτὸς τοῦ ἀγαθοῦ δημιουργεῖ τοιαύτην οἰκείωσιν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε νὰ ἐπιδιώκεται ἡ κατοχὴ ὁλοκληροῦ τοῦ φωτὸς τοῦ ἀγαθοῦ, ἐξ ἧς ἐπιδιώξεως ἀναφαίνεται τμηματικὴ ἀνύψωσις αὐτῆς καὶ δὴ τόσον περισσύτερον καὶ τόσον ἐντατικώτερον, ὅσον περιέρχεται διὰ τῆς ἰδανικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀτόμου περισσότερος φωτισμὸς ὑπὸ τὴν κατοχὴν του. Τοῦτο σημαίνει ὅτι κατὰ τὴν ἀναζήτησιν τοῦ ἀγνώστου καὶ τοῦ ὑπερτέρου δημιουργοῦνται ἐν τῇ ψυχῇ ἱκανότητες, αἵτινες προκαλοῦν τὴν κίνησιν αὐτῆς ἐπὶ τὸ ἐνεργητικώτερον. Διὰ τοῦτο εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ ἀναζήτησις ἐπωφελής.

«Οἰόμενοι δεῖν ζητεῖν ἅ μὴ τις οἶδε, βελτίους ἂν εἴμεν καὶ ἀνδρικώτεροι καὶ ἦττον ἄργοι ἢ εἰ οἰοίμεθα ἅ μὴ ἐπιστάμεθα μηδὲ δυνατὸν εἶναι εὑρεῖν μηδὲ δεῖν ζητεῖν» (Πλάτ. Μέν. 86 bc).

Τὰ ἐκτεθέντα προσδιορίζουν τὴν ἐπιρροήν, ἣτις ἀσκεῖται ἐπὶ τῶν ὑποκειμένων, καὶ ἣτις προέρχεται, ἐφ' ὅσον βεβαίως ἡ ψυχὴ ἔχει τὴν ἔφεσιν, ἐξ ὑπερτέρου ἰδεώδους. Τὴν διδαχὴν ταύτην παρέχει ἰδίως ἡ θεωρία τοῦ ἀντικειμενικοῦ μεταφυσικοῦ ἰδεαλισμοῦ.

Μεταφυσικὴ πραγματικότης ἐν τούτοις δημιουργεῖται καὶ ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν παρορμήσεων ἢ τάσεων τῶν λαῶν τ.ἔ. ἐκ πνευμάτων καὶ σκοπῶν, κατὰ τὴν μορφήν τῆς ζωῆς αὐτῶν δημιουργουμένων καὶ καθ' ὠρισμένας συνήθως ἐποχὰς ἰσχυόντων. Τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ νόημα αὐτῶν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν μόνον ἂν ἀναλύσωμεν καὶ περιγράψωμεν τὰ ἐπὶ μέρους γεγονότα ἢ περιστατικὰ τῆς ζωῆς τούτων⁽¹⁾. Τὴν ἀποψιν δὲ ταύτην διδάσκει κυρίως ἡ θεωρία τοῦ ὑποκειμενικοῦ μεταφυσικοῦ ἰδεαλισμοῦ.

(1) E. d. Spranger: Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft 1905 III.

Ὁ *Λογικὸς ἰδεαλισμὸς* διδάσκει ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κινεῖται κατὰ τὰ αἰτήματα τοῦ λόγου, θεωρεῖ ὅτι οὗτος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην ἐπὶ πλέον νὰ ἐνισχύεται ἔξωθεν καὶ ἐξ ἄλλων ἀντιστοίχων ἐπιδράσεων. Ἐνῶς δηλαδὴ ἐξ αἰτίας τοῦ λόγου ἀναφαίνεται ἡ ἔμμονος τάσις πρὸς δημιουργίαν καὶ ἐξύψωσιν, ρυμουλκεῖται παραλλήλως ἡ ψυχὴ ὑπερβατικῶς καὶ ἐξ ἄλλης ὑποστάσεως, ἣτις ἐνισχύει τὴν ἔμμονον αὐτῆς τάσιν. Ἡ *ὑπερβατικὴ* ὁμως αὕτη ἐνίσχυσις προέρχεται ἐξ ἰδεατῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν ἡ ἰδία ψυχὴ διαρθρώνει διὰ τῆς προβολῆς καὶ *ἀντικειμενικοποιήσεως τῶν λογικῶν αὐτῆς ἰκανοτήτων*. Διὰ τοῦτο τὴν ὑπερβατικὴν αὐτὴν πραγματικότητα ὀνομάζομεν *μεταλογικόν*, δεδομένου ὅτι ἡ ἐκ τούτου ἐπιρροὴ ἀποβλέπει εἰς τὴν περαιτέρω λογικὴν δρᾶσιν τοῦ αἰτόμου.

Τὴν ἀποψιν αὐτὴν ἀποδέχεται ἡ *Νεοκαντιανὴ Σχολή* τῆς Marburg, ἣτις ἰδρυθῆ ὑπὸ τοῦ Cohen. Ἰδιαιτέρως τὴν ἀποψιν αὐτὴν διατυπώνει ὁ N. Hartmann, ὅστις ὡς γέφυραν διὰ τὴν προώθησιν τοῦ αἰτόμου καὶ ἀνύψωσιν αὐτοῦ εἰς τὰς βαθμίδας τοῦ μεταλογικοῦ ἀποδέχεται τὰς ἐκείστοτε προβαλλομένας ἀπορίας. Αὗται ἀνακύπτουν κατὰ τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου, διότι αὕτη, καὶ ὅταν ἀκόμη εἶναι λογικὴ, ὡς ἀνθρώπινος εἶναι ἀτελής. Διὸ ἐργάζεται οὗτος, διερεθιζόμενος διὰ τῶν ἀποριῶν, πρὸς συμπλήρωσιν τῶν κενῶν καὶ οὕτως ἐπιτυγχάνονται ὠρισμένα ἐπιτεύγματα, ἐξ ὧν δημιουργεῖται ἡ ὡς ἄνω ὑπέρβασις. Ἀλλὰ καὶ νέαι ἀπορίαί τότε πάλιν ἀναφαίνονται, ἐξ ὧν προκαλεῖται νέα ἔφρσις πρὸς νέαν ὑπέρβασιν καὶ οὕτω βαθμηδὸν προωθείται τὸ ἱστορικὸν γίγνεσθαι. Τὸ κίνητρον ἄρα τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι, κατὰ τὸν λογικὸν ἰδεαλισμὸν, δὲν ὑπάρχει μόνον εἰς τὰς ἐσωτερικὰς τάσεις τῆς ψυχῆς, τὰς διὰ τοῦ λόγου καλλιεργηθείσας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐκ τοῦ μεταλογικοῦ ἐπιδράσεις, αἵτινες ἂν διὰ τῆς προβολῆς τῶν λογικῶν ἰκανοτήτων τῆς ψυχῆς ἀντικειμενικοποιῶνται παραλλήλως διὰ τῶν προβαλλομένων ἀποριῶν ἀποτελοῦν ἀνάγκην διὰ τὸ αἰτομον⁽¹⁾.

Τέλος ὁ *ἱστορικὸς ἰδεαλισμὸς* διδάσκει ὅτι ἐκ τῶν πνευματικῶν δυναμειῶν τῆς Ἱστορίας ἀναφαίνονται *ιδέαι*, αἵτινες συναρπάζουν τὴν ψυχὴν τῶν λαῶν, διότι περιέχουν τὰ ἰδανικὰ γνωρίσματα τῆς ψυχῆς των, τὰ ἀποτελοῦντα τὴν συνισταμένην τῶν διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐκδηλωθεισῶν ἐπιδιώξεων αὐτῶν. Ἐκ τούτου καὶ διαδηλοῦται καὶ ἡ τάσις πρὸς ὑπέρβασιν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ἐκείνην, ἣτις προσιδιάζει πρὸς τὴν ψυχικὴν αὐτῶν *ἰδιοτυπίαν*. Αἱ ἰδέαι αὗται φανερώνουν ὅτι οἱ λαοὶ εἶναι ἀνικανοποίητοι ἐκ τῆς σημειωθείσης μέχρι τοῦδε δρᾶσεως, ἣτις ἀναφαίνεται κατὰ τὸ ἱστορικὸν γίγνεσθαι αὐτῶν. Διὸ καὶ ἐπιδιώκεται μεγαλυτέρα δημιουργία διὰ τῆς προβολῆς οὐχὶ πλέον τῆς λογικῆς ἰκανότητος αὐτῶν—ὡς τοῦτο διδάσκει ὁ λογικὸς ἰδεαλισμὸς—ἀλλὰ τῶν *ἀξιών* καὶ τῶν σκοπῶν, οἵτινες ἐναρμονίζονται πρὸς τὸν βίον αὐτῶν. Τὰς οὕτω προβαλλομένας χρονικὰς καὶ το-

(1) N. Hartmann: Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis, 1925.

πικὰς ἀξίας περιβάλλον δια κύρους, τὸ ὅποιον δημιουργεῖ ὁ μόχθος ὀλοκλήρου τοῦ παρελθόντος ἥτοι θέτουν ὑπὸ τὴν γοητεῖαν τῆς *ιδέας*, διὰ τὰ δημιουργηται κυρίως ἐκεῖθεν ὄχι μόνον ἐξωτερικὴ παρόρμησις πρὸς ἀνωτέραν ἱστορικὴν δρασίαν, ἀλλὰ καὶ προσανατολισμός, ὅστις εἶναι οἰκείος πρὸς τὴν ἰδιοτυπίαν τῆς ψυχῆς τῶν λαῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἀναφαίνεται τὸ *ἱστορικὸν χρέος*.

Ἡ θεωρία αὕτη, ὡς θεωροῦμεν, πλεονεκτεῖ τῶν προηγουμένων, διότι εἶναι εὐρύτερα ἐκείνων περιέχουσα τὰ περιεχόμενα τόσο τοῦ μεταφυσικοῦ ὅσον καὶ τοῦ λογικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Τὰ περιεχόμενα δηλονότι τῶν ἰδεῶν, αἵτινα συναγείρουν τὴν ψυχὴν τῶν λαῶν καὶ προκαλοῦν τὴν τάσιν πρὸς ὑπέρβασιν καὶ κατὰ συνέπειαν δημιουργοῦν τὸ ἱστορικὸν χρέος, ἐφ' ὅσον ἀντικατοπτρίζουν τὸν μόχθον τῶν λαῶν, δὲν ἀνταποκρίνονται μόνον πρὸς τὸ ἐκάστοτε ὑπὸ τῶν λαῶν τούτων ἀναπτυσσόμενον πνεῦμα, οὐδὲ μόνον διαρθρώνονται λογικῶς, δεδομένου ὅτι ἰσχύουν καὶ ἔχουν κῦρος ἀντικειμενικόν, ἀλλὰ καὶ ἐναρμονίζονται πρὸς τὴν βαθύτεραν ἐκείνην ἐκδοχὴν ὅτι τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι ἀποτελεῖ τὴν βαθμιαίαν πραγματοποίησιν τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ.

Ἡ πεῖρα ἄλλως τε καταδεικνύει ὅτι τὸ ἱστορικὸν χρέος δι' ἕκαστον λαὸν δὲν ἔχει τὴν αἰτίαν του εἰς ἀλλοτρίας δυνάμεις, ἀλλ' εἰς ἐσωτερικῶς διαμορφωθείσας ἐπιταγὰς, αἵτινες χαράσσουν τὸν ῥοῦν τῆς πορείας αὐτοῦ καὶ αἵτινες προσδιορίζουν τὴν γνησιότητα τῆς ἱστορικῆς του ἐνεργείας. Ἐνῶ δὲ τὰ κίνητρα τῆς ὑπερβάσεως εἶναι ἐσωτερικά, αἱ ἐκάστοτε πραγματοποιούμεναι ἀξίαι δὲν ἀποτελοῦν μόνον ἱκανοποίησιν διὰ τοὺς φορεῖς τούτων, ἀλλ' ἐπὶ πλέον γέφυραν τύσον διὰ τὴν περαιτέρω δρασίαν τῶν λαῶν, ὅσον καὶ διὰ τὴν διάρθρωσιν τοῦ ἰδεώδους, τὸ ὅποιον, ὡς οἰκείον πρὸς τὴν ψυχὴν αὐτῶν, τὰ προσδιορίζῃ τὴν περαιτέρω ἱστορικὴν πορείαν.

Συμπεράσματα.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγομεν τὰ ἑξῆς συμπεράσματα :

α) Ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ζωῇ δὲν μένει ἀδιάφορος ἀλλὰ διερεθίζεται πρὸς τὴν δρασίαν, ἐπιζητῶν ἐξέλιξιν καὶ βελτίωσιν. Ὑπὸ τὴν τάσιν ταύτην ἀναζητεῖ καὶ δημιουργεῖ οἰκείους προσανατολισμούς, ἐξ ὧν δέχεται ὑπερβατικῶς ἐπιδράσεις καὶ οὕτω δημιουργεῖ δι' ἑαυτὸν τὸ ἱστορικὸν χρέος. Ἐκ τούτου προκαλεῖται τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι.

Ἀσφαλῶς ἡ φιλοπρόοδος αὐτοῦ τάσις δὲν διέπει πάντοτε τὴν ψυχὴν του. Τὰ ὤμα στοιχεῖα αὐτῆς ἀποτελοῦν πολλάκις αἰτίαν, ὥστε νὰ λαμβάνῃ ἡ ψυχὴ ἀλλοτρίαν κατεύθυνσιν. Τὸ ἐπιτελούμενον τότε δὲν ἐναρμονίζεται πρὸς τὸ ἱστορικὸν χρέος. Ἡ δρασίς του ἀτόμου δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν γνησιότητα τοῦ ἱστορικοῦ ῥοῦ, ὅστις καὶ τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ διαδηλώνει. Αἱ ἐποχαὶ ἐν τούτοις τῆς ἰσχύος τῶν ἐφημέρων παρέρχονται

ὑπὸ μόνην τὴν συνέπειαν νὰ ἐπιβραδύνεται ἢ θέλῃσις τοῦ ὑψίστου Δημιουργοῦ. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὸ ἱστορικὸν χρέος διαδηλοῦται κατὰ μεγάλας περιόδους καὶ δὴ εἰς ἐκεῖνας, διὰ τῶν ὁποίων διαπιστοῦται ἡ γνησιότης τοῦ ἱστορικοῦ ροῦ.

β) Ὅτι ἡ ἀναγνώρισις τοῦ ἰδανικοῦ, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ὁποίου εὐρίσκειται ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, ἀποτελεῖ ἰδιάζουσαν ἀνάγκην διὰ ταύτην. Διότι οὐδέποτε αὕτη κινεῖται ἄνευ σκοπῶν ἢ ἄνευ προσανατολισμῶν. Ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε λείπει ἐκ μιᾶς δημιουργίας ἢ γοητείας τῶν σκοπῶν τούτων. Ἐχει συνεπῶς καὶ τὸ ἱστορικὸν χρέος ἀνάγκην τῆς ὑπερβατικῆς ταύτης ἐνισχύσεως.

Ὅταν ὅμως τὰ ὠμὰ στοιχεῖα τῆς ψυχῆς τραυματίζωσι τὴν φιλοπρόοδον τάσιν αὐτῆς, τότε τὰ ἴδια ταῦτα γίνονται αἰτία νὰ προβιάλλωνται ἄλλότριοι προσανατολισμοί. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν κυριαρχοῦν διὰ ἄσκησιν τῆς ὑπερβατικῆς ἐπιρροῆς οὐχὶ ἰδεώδεις ἀλλὰ ἰδεολογικοὶ προσανατολισμοὶ ἥτοι σκόπιμοι διδαχαὶ περὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ἰδεῶν, αἵτινες καταμαρτυροῦν θόλωσιν συνειδήσεων, κυριαρχίαν ὑποκειμενικῶν ἐγωκεντρισμῶν καὶ καταξίωσιν ἐρημέρων ὑπολογισμῶν⁽¹⁾. Ἡ γνησιότης τότε τοῦ ἱστορικοῦ ροῦ ἀμβλύνεται. Ἡ ἀνθρωπίνη ἐν τούτοις πορεία μετὰ μακράν, ἴσως ἀτέρμονα, ἀναζήτησιν ἀλλὰ καὶ ταλαιπωρίαν, ἀφοῦ ἐπαναποκτηθῆ ἢ καθαριότης τῆς ψυχῆς, ἐπανευρίσκει καὶ τὴν οἰκείαν γνησιότητα.

γ) Ὅτι εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς ἐκάστου ἀτόμου δημιουργεῖται ἀκτὶς ἱστορικῆς συνειδήσεως καὶ τάσις ἱστορικοῦ χρέους καὶ δὴ τόσον ἐντατικώτερον, ὅσον τὸ ἄτομον τοῦτο ἔχει ἰσχυροτέραν βίωσιν τῆς Ἱστορίας του. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν αἱ δημιουργικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις συνυφαίνονται μετὰ τῶν ἰδεωδῶν ἐκείνων, αἵτινα ἀνακύπτουν ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ ροῦ τοῦ λαοῦ.

Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν μεταφυσικὴν πορείαν, ἣτις προσδιορίζει τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὸν ροῦν ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος, ἔχουν σχέσιν αἱ δημιουργικαὶ δυνάμεις τόσον τῶν ἀτόμων ὅσον καὶ τῶν λαῶν, δεδομένου ὅτι λαοὶ καὶ φορεῖς τοῦ πνεύματος συνδέονται πρὸς ἀλλήλους καὶ διέπονται ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἱστορικοῦ χρέους, ὅπερ ἔχει ἀμεσωτέραν σχέσιν πρὸς τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ. Αἱ διαφοροποιήσεις τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν συμβολίζουν ἄλλο τι εἰμὴ τὰς ποικιλίας τῶν ἀκτίνων, αἵτινες φωτίζουν μὲν κατ' οἰκεῖον τρόπον τὴν κατεΐθυσιν καὶ τὸν ροῦν αὐτῶν πηγάζουν ὅμως ἐκ τοῦ βάθους τῆς καθαρωτάτης ἐκείνης συνειδήσεως, ἣτις ἐναρμονίζεται πρὸς τὸν θεῖον Λόγον. Τότε ἔχομεν τὴν παρουσίαν τοῦ Ὑψίστου εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων, ἣτις δημιουργοῦσα

⁽¹⁾ I. Θεοδωρακοπούλου: Ἡ Ἑλλάς ὡς ἰδέα. Ὁ πόλεμος καὶ οἱ ἰδεολογίες, 1945.

τήν προσδοκίαν παρέχει τὸ εἰσιτήριο τῆς ἐν ἀρμονικῷ καὶ θείῳ χώρῳ γονίμου δημιουργικῆς ἐνεργείας τούτων.

δ) Κατὰ ταῦτα τὸ ἱστορικὸν χρέος προκαλεῖται ἐκ τῶν ἑξῆς:

a) Ἐκ τῆς λειτουργίας τῶν ἐσωτερικῶν δημιουργικῶν ἐλατηρίων τοῦ ἀνθρώπου, ἅτινα χαρακτηρίζουν τὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

b) Ἐκ τῆς συμβολῆς τοῦ φωτισμοῦ τῆς ιδέας, τὴν ὁποῖαν οὗτος θέτει ὡς προσανατολισμόν.

c) Ἐκ τῆς συμπαραστάσεως τῆς καρδίας, ἣτις συμβολίζει τὴν συμμετοχὴν τοῦ θείου θελήματος καὶ τὴν ἀγνότητα τῆς δημιουργικῆς ἐνεργείας.

d) Ἐκ τοῦ διερεθισμοῦ τῶν ἀποριῶν, τὰς ὁποίας ἡ ἔφεσις τῆς ψυχῆς διαμορφώνει, καὶ διὰ τῶν ὁποίων ὁ δεσμὸς τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ ἰδεώδους πραγματοποιεῖται.

e) Ἐκ τοῦ συναισθήματος τῆς προσδοκίας, τὸ ὁποῖον ὁ φωτισμὸς τῆς ιδέας χαρίζει εἰς τὴν ψυχὴν.

Γεννᾶται ὅμως ἤδη τὸ ἐρώτημα: Πῶς διαδηλοῦται ἡ ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ χρέους πηγάζουσα δημιουργικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου; Ποῖον δηλαδὴ εἶναι τὸ περιεχόμενον ἐκεῖνο, διὰ τοῦ ὁποίου πιστοποιεῖται τὸ ἱστορικὸν γίνεσθαι καὶ τὸ ὁποῖον προσδίδει εἰς τινὰ λαὸν τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ἱστορικότητος;

Τοῦτο ἤδη περαιτέρω θὰ ἐξετάσωμεν.

10. ΕΚΔΗΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Ὁ ὄπλισμὸς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς διὰ τοῦ λόγου ἀποτελεῖ τὸ σπουδαιότερον κίνητρον, ὅπερ κατευθύνει τὸν ἀνθρώπον πρὸς πνευματικὴν δημιουργίαν. Αὕτη ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ ἄνευ τῆς κοινωνικῆς συμβολῆς. Αὐτὸ τοῦτο τὸ πνεῦμα, ὁ πνευματικὸς κόσμος, δὲν δύναται νὰ δημιουργηθῇ ἄνευ τοῦ κοινωνικοῦ παράγοντος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ πνευματικὸς κόσμος λαμβάνει ἀπόχρωσιν καὶ ἰδιοτυπίαν ἐναρμονιζομένην πρὸς τὸν χαρακτήρα, ὅστις προσδιορίζει τὴν ὑφὴν τῆς κοινωνίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου ἐνδιαφέρει τὸ ἄτομον, διότι συνδέεται τοῦτο μετὰ τῆς ἀγαθωτέρας διαβιώσεώς του. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ ἔφεσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ γενικῶς τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ χρέος δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ἀσκήσεως ὑπ' αὐτοῦ πνευματικῆς δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν προσπάθειαν διαρρυθώσεως καταλλήλου κοινωνικῆς ὑφῆς ἢτοι ὑφῆς παρεχούσης τὰς προϋποθέσεις, αἵτινες ἀπαιτοῦνται τὸ μὲν διὰ τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, τὸ δὲ διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς ἀγαθῆς συμβιώσεως.